

KOMPENDIUM WIEDZY

DO MATURY ROZSZERZONEJ
Z WIEDZY O SPOŁECZEŃSTWIE

Warszawa, 2022 r.

SPIS TREŚCI:

1. Życie zbiorowe i jego reguły
2. Socjalizacja i kontrola społeczna
3. Grupa społeczna
4. Struktura społeczna
5. Zmiana społeczna
6. Naród, ojczyzna i mniejszości narodowe
7. Procesy narodowościowe i społeczne we współczesnym świecie
8. Kultura i pluralizm kulturowy
9. Współczesne spory światopoglądowe
10. Edukacja w XXI w.
11. Obywatel i obywatelstwo
12. Społeczeństwo obywatelskie
13. Opinia publiczna
14. Środki masowego przekazu
15. Demokracja - zasady i procedury
16. Polityka, ideologie, doktryny i programy polityczne
17. Systemy partyjne
18. Instytucja państwa
19. Modele ustrojowe państw demokratycznych
20. Władza ustawodawcza w państwie demokratycznym
21. Władza wykonawcza w państwie demokratycznym
22. Współczesna demokracja w Polsce i na świecie - problemy i zagrożenia
23. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej
24. Parlament Rzeczypospolitej Polskiej
25. Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej
26. Rada Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej
27. Organy kontroli państwowej, ochrony prawa i zaufania publicznego
28. Samorząd terytorialny w Polsce
29. Prawo

30. System prawny Rzeczypospolitej Polskiej
31. Sądy i Trybunały
32. Prawo cywilne i rodzinne
33. Prawo karne
34. Prawo administracyjne
35. Obywatel wobec prawa
36. Prawa człowieka
37. Ochrona praw człowieka w Polsce
38. Światowy i europejski system ochrony praw człowieka
39. Polska polityka zagraniczna
40. Stosunki międzynarodowe w wymiarze globalnym
41. Globalizacja współczesnego świata
42. Systemy bezpieczeństwa i współpracy
43. Integracja europejska
44. Europa wśród światowych mocarstw
45. Polska w Unii Europejskiej

1. Życie zbiorowe i jego reguły

W życiu społecznym występują różne rodzaje norm i więzi społecznych. **Normy** to nakazy lub zakazy określonego postępowania. Wyróżnia się następujące podstawowe typy norm:

1. Normy prawne to normy przyjęte i obowiązujące w danym systemie prawnym. Co do zasady są najbardziej formalnym typem więzi, np. nakaz jazdy po prawej stronie ulicy.
2. Normy religijne wiążą członków danej wspólnoty religijnej. Mogą się przeplatać z normami moralnymi i obyczajowymi.
3. Normy moralne wynikają z moralności i obowiązują wszystkich, jednakże mogą być inaczej rozumiane.
4. Normy obyczajowe to normy ukształtowane pod wpływem wielokrotnego powtarzania danego zachowania. Przekazywane są z pokolenia na pokolenie lub formowane przez grupę. Wyraźnie różnią się między kulturami, nawet w obrębie jednego państwa i religii, np. w niektórych rejonach Polski przychodząc w gości do czyjegoś domu zdejmuje się buty, a w innych rejonach zostaje się w butach.
5. Normy zwyczajowe dotyczą rutynowych czynności życia codziennego, działań powtarzalnych. Osoby, które ich nie przestrzegają mogą się spotkać z brakiem akceptacji ze strony środowiska.

Zbiorowość to zbiór osób zajmujących w danym czasie daną przestrzeń, między którymi dochodzi do interakcji i mogą się pojawiać stosunki społeczne. W celu sprawnego kontrolowania życia różnych zbiorowości ustanawia się normy. Są one tym bardziej sformalizowane, im większa jest zbiorowość, której dotyczą. Przykłady zbiorowości:

1. Naród - zbiorowość oparta na więziach formalnych (prawnych).
2. Kościół katolicki - zbiorowość oparta na normach religijnych.
3. Rodzina - zbiorowość oparta na normach nieformalnych.

Najbardziej złożoną formą zbiorowości jest **społeczeństwo**, tj. niezależna, zorganizowana i samowystarczalna zbiorowość, która zajmuje określone terytorium. Natomiast organizację, która w sposób trwały wykonuje zadania powierzone przez członków

społeczeństwa nazywamy **instytucją społeczną**. Występują różne rodzaje instytucji społecznych, m.in.:

1. polityczne - zajmują się zdobywaniem, wykonywaniem i utrzymywaniem władzy, np. partie polityczne i organy władzy państwowej,
2. ekonomiczne - są odpowiedzialne za obrót, dystrybucję dóbrami i usługami, np. banki, przedsiębiorstwa,
3. socjalne - działają na rzecz potrzebujących, np. Caritas,
4. wychowawczo-kulturowe - dbają o promocję kultury i edukacji, np. rodzina, dom kultury,
5. religijne - kształtują praktyki religijne, jednoczą wiernych, np. Kościół katolicki,
6. medyczne - działają na rzecz chorych.

Anomia to zjawisko polegające na osłabieniu norm i wartości w wyniku nagłych zmian społecznych. Bardzo negatywnie wpływa na życie społeczne, jest przejawem jego kryzysu. Cechuje się m.in. bezsilnością, bezcelowością, zanikiem zasad regulujących postępowanie ludzi oraz izolacją.

Konflikty społeczne to procesy zaistniałe między jednostkami i grupami osób, które polegają na nasilaniu się sporów, antagonizmów, wrogości i niechęci. Konflikty społeczne są nieuchronnym elementem funkcjonowania życia społecznego. Przykłady konfliktów społecznych:

1. polityczne - mogą powstawać w wyniku braku stabilnych rządów,
2. gospodarczo-ekonomiczne - mogą powstawać na skutek wzrostu bezrobocia, kryzysu ekonomicznego,
3. światopoglądowe - mogą powstawać przez sprzeczne systemy wartości, różnice kulturowe lub religijne.
4. społeczne - mogą być wynikiem stanu pandemii covid-19 i związanej z nią niepewnością oraz niezadowoleniem społecznym.

Pozytywne metody rozwiązywania konfliktów to mediacje, negocjacje, arbitraż, kompromis i współpraca.

2. Socjalizacja i kontrola społeczna

Socjalizacja to proces włączania się w życie społeczne poprzez kształtowanie tożsamości, przekonań oraz nabywanie umiejętności niezbędnych do funkcjonowania w życiu społecznym. Rodzaje socjalizacji:

1. Socjalizacja pierwotna jest dokonywana względem dzieci przez członków ich najbliższej rodziny (rodziców, dziadków, rodzeństwo). Wskutek socjalizacji pierwotnej dziecko nabywa podstawowe kompetencje kulturowe (mowę, poznaje normy moralne, zasady jedzenia posiłków w danej kulturze itp.).
2. Socjalizacja wtórna to socjalizacja do konkretnych ról i grup społecznych, np. socjalizacja do roli ucznia, ministranta. Przyjmuje się, że dziecko może przejść socjalizację wtórną, gdy potrafi określać funkcje członków grup i odróżniać grupy od siebie.
3. Socjalizacja odwrócona polega na przekazywaniu informacji i umiejętności przez młodsze pokolenie starszemu. Dawniej występowała rzadko, jednak obecnie ma miejsce coraz częściej, np. przy socjalizacji do zachowania w internecie.
4. Resocjalizacja to proces społeczny służący przywróceniu jednostki do życia w poszanowaniu zasad społecznych. Ma miejsce głównie w zakładach karnych, ośrodkach poprawczych i wychowawczych.
5. Socjalizacja antycypacyjna służy dostosowaniu do grup społecznych, do których jednostka w danym momencie jeszcze nie należy, ale spodziewa się dołączyć.
6. Socjalizacja permanentna to proces internalizacji nowych treści kulturowych i norm trwający przez całe życie.
7. Kontrsocjalizacja to proces tworzenia własnej tożsamości przez jednostkę, która zaczyna postępować odwrotnie niż grupa, której nie popiera.

Modele socjalizacji:

1. Model *laissez-faire* polega na pozostawieniu dziecku swobody rozwoju. W tym modelu rodzice mają niewielki wpływ na kształtowanie rozwoju i przekonań dziecka.
2. Model lepienia z gliny polega na aktywnym kształtowaniu przez rodziców rozwoju i przekonań dziecka za pomocą systemu nagród i kar.
3. Model konfliktowy polega na kształtowaniu dziecka w drodze konfliktu między naturalnymi zachowaniami dziecka, a oczekiwaniami opiekunów. Ostatecznie rodzice jako silniejsze jednostki narzucają swoją wolę dziecku.
4. Model wzajemności polega na kształtowaniu dziecka na skutek wzajemnych wysiłków dziecka i rodziców. W tym modelu obydwie strony przystosowują się do siebie.

Kontrola społeczna to ogół mechanizmów wpływających na przestrzeganie różnego rodzaju norm obowiązujących w danej społeczności. Wyróżnia się następujące formy kontroli społecznej:

1. Kontrola formalna dokonywana jest przez normy obowiązujących aktów prawnych, regulaminów, itp.
2. Kontrola nieformalna dokonywana jest za pośrednictwem wzorów zachowań przekazywanych spontanicznie w stosunkach międzyludzkich.
3. Kontrola zewnętrzna dokonywana jest poprzez system kar i nagród realizowany przez określone instytucje państwowe, np. policję.
4. Kontrola wewnętrzna dokonywana jest za pośrednictwem przekonań, poglądów i wartości, które zapewniają utrzymanie porządku społecznego.

Stygmatyzacja (naznaczenie) to proces przypisywania jednostkom, grupom społecznym lub kategoriom społecznym negatywnych określeń dotyczących ich zachowania. Na skutek stygmatyzacji często przyjmują one nadawane im cechy. Na przykład osoba, która osiąga złe wyniki w szkole, może być stygmatyzowana jako "idiota" i w rezultacie stracić wiarę w siebie, która jest potrzebna do poprawienia wyników w nauce.

3. Grupa społeczna

Człowiek jest istotą społeczną, dlatego realizuje swoją aktywność życiową przynależąc do poszczególnych grup społecznych. **Grupa społeczna** to zbiór osób o poczuciu wspólnej tożsamości, między którymi dochodzi do interakcji. W grupie społecznej występuje struktura wewnętrzna, a jej członkowie mają poczucie, że tworzą pewną całość odrębną od otoczenia. Nie każde zbiorowisko ludzi jest grupą społeczną, np. nie są nią ludzie przypadkowo stojący na przystanku autobusowym.

Podział grup społecznych

Grupy pierwotne

Człowiek wstępuje do nich spontanicznie, np. rodzina, grupa sąsiedzka.

Grupy wtórne

Człowiek wstępuje do nich intencjonalnie, np. harcerstwo.

Grupy formalne

Mają jasno sprecyzowane kryterium członkostwa, np. klasa szkolna.

Grupy nieformalne

Nie mają jasno sprecyzowanych kryteriów członkostwa, np. grupa koleżeńska.

Grupy małe

Wszyscy członkowie znają się osobiście.

Grupy duże

Poszczególni członkowie nie znają wszystkich członków. Zazwyczaj występują w nich podgrupy.

Grupy ekskluzywne

Tylko określona kategoria osób może do nich należeć, np. MENSA jest klubem zrzeszającym osoby mieszczące się w dwóch górnych procentach wyników testu IQ.

Grupy inkluzywne

Otwarte na nowych członków, np. Kościół katolicki, Związek Harcerstwa Polskiego.

Wiele grup społecznych wybiera ze swojego grona przywódców, liderów, kierowników itp. Zarządzają oni grupą zgodnie z określonym stylem liderowania. Wyróżnia się trzy główne **style kierowania grupą**:

1. Styl autokratyczny, w którym lider sam decyduje i dzieli zadania pomiędzy członków grupy.
2. Styl demokratyczny, w którym lider bierze udział w podejmowaniu decyzji przez całą grupę, jest „pierwszym spośród równych”.
3. Styl liberalny, w którym lider pozostawia członkom grupy znaczną swobodę działania.

Grupa odniesienia to grupa, do której odwołuje się jednostka przy ocenie własnej pozycji społecznej, a także wyborze wzorca zachowania. Istnieją zarówno grupy pozytywnego, jak i negatywnego odniesienia. W przypadku grupy pozytywnego odniesienia, dana jednostka chce mieć z nią jak najwięcej wspólnego i się do niej upodobnić. W przypadku grupy negatywnego odniesienia jednostka chce mieć jak najmniej wspólnego z daną grupą i się od niej odciąć.

Rodzina jest najważniejszą z grup społecznych, ponieważ stanowi optymalne środowisko rozwoju człowieka. Jest to grupa, w której człowiek się rodzi i która powinna przygotować go do jej opuszczenia i założenia nowej grupy tego samego typu. Rodzina jest podstawową jednostką (grupą) społeczną. Więzi rodzinne biorą się z małżeństwa, urodzenia i przysposobienia (adopcji). Wyróżnia się następujące rodzaje rodzin:

1. Rodzina nuklearna to rodzina dwupokoleniowa składająca się z rodziców i dzieci.
2. Rodzina wielopokoleniowa to rodzina obejmująca trzy lub więcej pokoleń. Składa się najczęściej z dziadków, rodziców i dzieci.

3. Rodzina patriarchalna, w której władza i prestiż w rodzinie należą głównie do męża (ojca).
4. Rodzina matriarchalna, w której władza i prestiż w rodzinie należą głównie do żony (matki).
5. Rodzina partnerska, w której władza i prestiż podzielone są pomiędzy męża i żonę.
6. Poliandria, w której jedna kobieta ma kilku mężów jednocześnie.
7. Poligynia, w której jeden mężczyzna ma kilka żon jednocześnie.

4. Struktura społeczna

W społeczeństwie oprócz podziału na grupy społeczne, połączone różnego rodzaju więzami, występuje także stratyfikacja pionowa, czyli podział na klasy i warstwy społeczne. W gospodarce kapitalistycznej głównym czynnikiem determinującym przynależność klasową jest stan dochodów i majątku.

Współcześnie wyróżnia się trzy główne **klasy społeczne**: niższą, średnią i wyższą, jednakże w obrębie klasy średniej wyróżnia się klasę średnią niższą i klasę średnią wyższą.

1. Klasa wyższa obejmuje właścicieli i prezesów dużych firm, elitę polityczną, osoby zamożne, osoby cieszące się popularnością i prestiżem społecznym.
2. Klasa średnia jest kluczowa dla systemu demokratycznego ze względu na swoją niezależność;
  - klasa średnia wyższa obejmuje osoby wysoko wykwalifikowane, specjalistów, ekspertów z różnych dziedzin, osoby prowadzące własną działalność gospodarczą,
  - klasa średnia niższa obejmuje pracowników etatowych o średnich zarobkach.
3. Klasa niższa obejmuje osoby trudniące się wykonywaniem nisko płatnych lub nieodpłatnych zawodów, osoby bezrobotne oraz posiadające małe gospodarstwa rolne.

Nierówności społeczne to nierówności struktury społecznej oznaczające nierówny dostęp do dóbr materialnych, władzy, prestiżu społecznego, wykształcenia lub ochrony zdrowia. Nierówności społeczne mają związek z podziałem społeczeństwa na klasy. Występowanie nierówności, zmniejsza szansę na awans społeczny, gdyż znaczne środki finansowe dają znacznie lepszą pozycję startową dzieciom z bogatszych rodzin.

Ruchliwość społeczna to przemieszczanie się jednostek i całych zbiorowości w układzie pozycji społecznych. Wyróżnia się dwa główne rodzaje ruchliwości społecznej:

- ruchliwość pionowa to przemieszczanie się między klasami społecznymi (wewnątrzpokoleniowo lub międzypokoleniowo),
- ruchliwość pozioma to zmiana pozycji społecznej w obrębie klasy w wyniku, np. zmiany pracy.

Na poziom ruchliwości społecznej mają wpływ m.in. dostęp do wykształcenia oraz poziom nierówności finansowych.

Wykluczenie społeczne to sytuacja, w której nie wszyscy mają dostęp do usług, które pozwoliłyby im wieść godne, szczęśliwe życie. Może wynikać z kwestii ekonomicznych lub celowego działania, np. z rasizmu. Wyróżniamy następujące rodzaje wykluczenia:

1. Wykluczenie komunikacyjne dotyczy braku lub bardzo słabej jakości komunikacji publicznej.
2. Wykluczenie cyfrowe oznacza brak sprzętu lub kompetencji do jego obsługi w zakresie nowych technologii cyfrowych.

Rozwiązania wybranych problemów społecznych w Polsce

1. Problem z nabyciem mieszkania przez młodych ludzi może zostać rozwiązany budową mieszkań na wynajem lub dofinansowaniem bądź gwarantowaniem kredytów.
2. Problem z wykluczeniem komunikacyjnym wielu miejscowości może zostać rozwiązany rozbudową sieci połączeń autobusowych.
3. Problem z niskim poziomem dochodów wielu osób pracujących może zostać rozwiązany ulgami podatkowymi dla niektórych grup społecznych.

5. Zmiana społeczna

Na przestrzeni wieków formy organizacji społeczeństw ulegały zmianom. Poniżej przedstawiono **historyczne formy organizacji społeczeństw**:

1. Spółeczeństwo pierwotne to pierwsze stadium rozwoju społeczeństwa istniejące przed wykształceniem się państwa. Charakteryzowało się koczowniczym trybem życia, który z czasem przekształcił się w osiadły. Obecnie istnieje bardzo mało takich społeczeństw, występują one m.in. w Puszczy Amazońskiej.
2. Spółeczeństwo tradycyjne (feudalne) to społeczeństwo charakterystyczne dla okresu średniowiecza. Opierało się na hierarchicznej strukturze społecznej, w której

władca (król) posiadał swoich wasali, którym dzierżawił ziemię, natomiast wasale dzierżawili ją chłopom. Przykładem takiego społeczeństwa jest Korona Królestwa Polskiego istniejąca w czasach panowania Kazimierza Wielkiego.

3. Spółeczeństwo przemysłowe (industrialne) to społeczeństwo kapitalistyczne, w którym kluczową rolę odgrywa wzrost możliwości produkcyjnych w przemyśle. Przykładem takiego społeczeństwa jest społeczeństwo Wielkiej Brytanii z drugiej połowy XIX wieku.
4. Spółeczeństwo postindustrialne to społeczeństwo, w którym na skutek automatyzacji i robotyzacji znacząco zmalała rola zatrudnienia w przemyśle, zaś większość zatrudnienia oraz PKB przynależy do sektora usług. Przykładami są współczesne społeczeństwa krajów członkowskich Unii Europejskiej.

Cechy współczesnych państw zachodnich:

1. Otwarte - charakteryzują się indywidualizmem, wolnością i odpowiedzialnością jednostki.
2. Postindustrialne - głównym przedmiotem produkcji są dobra niematerialne, tj. informacje i usługi rozwinięte w wyniku postępu technologicznego.
3. Konsumpcyjne - usługi, kultura, wiedza, symbole i teorie naukowe mogą być przedmiotem wymiany i transakcji handlowej, konsumpcja odgrywa istotną rolę w życiu jednostek.
4. Masowe - społeczeństwo cechuje bierność, rozkład więzi międzyludzkich, otwartość wobec łatwo przyswajalnej i popularnej kultury przekazywanej za pomocą nośników masowych, tj. telewizji, internetu, itp.
5. Informacyjne - podstawowym towarem jest informacja, społeczeństwo funkcjonuje prawidłowo dzięki światowej sieci komunikacji.

Formy zmian społecznych:

1. Rewolucja jest gwałtowną i radykalną formą zmian społecznych, które obejmują zazwyczaj wszystkie dziedziny życia. Następują one bardzo szybko lub w bardzo krótkim czasie. Ponadto w procesy zaangażowane są duże grupy społeczeństwa lub ruchy społeczne. Działaniom rewolucyjnym towarzyszą silne emocje społeczne (m.in. euforia, irytacja, entuzjazm), które mogą skutkować użyciem siły.

2. Reforma jest stopniową i powolną formą zmian społecznych. Zmiany nie powodują naruszenia zasadniczych reguł i funkcjonowania życia społecznego. Ich podstawą są wydawane akty prawne, które realizują odpowiednie instytucje.

Ruch społeczny to działalność zbiorowa, której celem jest zrealizowanie określonych zmian społecznych. Można wyróżnić:

- Ruchy radykalne żądające gruntownych zmian ustrojowych lub społecznych w wielu obszarach życia.
- Ruchy reformatorskie dążące do wprowadzenia reform w określonej dziedzinie i stopniowego rozwiązania społecznie istotnych problemów.
- Ruchy ekspresywne postulujące zmiany w dziedzinach kulturowych, systemie wartości obowiązującym w społeczeństwie. Swoje cele realizują zwłaszcza za pomocą manifestacji i upubliczniania własnych wzorców zachowań.

Przykłady ruchów społecznych:

1. Solidarność była ruchem społecznym zawiązanym wokół powstałego w 1980 r. w Polsce związku zawodowego o tej samej nazwie. Solidarność głosiła postulaty demokratyzacji systemu i odejścia od systemu socjalistycznego w gospodarce oraz przywrócenia swobody działania Kościołowi katolickiemu. Działania ruchu doprowadziły do pokojowego przejęcia władzy, odejścia od systemu socjalistycznego i dyktatury partii komunistycznej w Polsce. Liderami ruchu byli m.in.: Lech Wałęsa, Lech Kaczyński, Tadeusz Mazowiecki.
2. Ruch niepodległościowy non-violence był ruchem dążącym do uzyskania niepodległości przez Indie. Propagował demonstrowanie własnych przekonań bez uciekania się do stosowania przemocy, za pomocą akcji obywatelskiego nieposłuszeństwa. Na czele ruchu stał Mahatma Gandhi, indyjski prawnik i filozof.
3. Ruch praw obywatelskich był ruchem dążącym do uzyskania pełni praw obywatelskich przez ludność czarnoskórą w USA oraz sprzeciwiającym się wszelkiej dyskryminacji na tle rasowym. Na czele ruchu stał Martin Luther King, teolog i kaznodzieja Kościoła baptystów, laureat Pokojowej Nagrody Nobla z 1964 r.
4. Ruch emancypacji kobiet, którego początki sięgają końca XVIII w. dążył do uzyskania przez kobiety dostępu do edukacji, zniesienia zależności żon od mężów, prawa do pracy i równej płacy. Następnym kluczowym postulatem było uzyskanie praw wyborczych (tzw. ruch sufrażystek). W drugiej połowie XX w. w ruchu zaczęły dominować ideologie feministyczne.

5. Ruch na rzecz ochrony środowiska naturalnego działa na rzecz ochrony środowiska i racjonalnego korzystania z zasobów naturalnych, w celu zapewnienia odpowiedniej jakości życia (zdrowego powietrza, żywności, czystej wody) na Ziemi obecnym i przyszłym pokoleniom.

6. Naród, ojczyzna i mniejszości narodowe

Od XIX w. z punktu widzenia organizacji politycznej, podstawową wspólnotą jest naród. Jednakże naród etniczny i naród polityczny mają odmienne znaczenie. **Naród etniczny** jest określeniem wspólnoty opartej na wspólnym pochodzeniu, kulturze, tradycji i języku, natomiast **naród polityczny** to ogół obywateli danego państwa. Jest suwerenem państwa demokratycznego, jak wynika np. z Konstytucji RP.

Warunkiem istnienia narodu jest występowanie poczucia tożsamości narodowej. **Tożsamość narodowa** to odczuwanie więzi i podobieństwa z pozostałymi członkami narodu, które wpływają na wytworzenie przeświadczenia o odrębności od innych narodów. Czynnikiem służącym zachowaniu tożsamości narodowej są: świadomość wspólnego pochodzenia i kultury, identyfikacja ze wspólnymi dziejami historycznymi, uznanie pewnych postaci historycznych za bohaterów narodowych, kultywowanie wspólnych tradycji i obchodzenie świąt narodowych oraz patriotyczna polityka państwa.

Asymilacja jest jedną z przyczyn zanikania tożsamości narodowej. To proces polegający na przejmowaniu przez mniejszości narodowe lub grupy etniczne, kultury dominującej grupy narodowej (wartości, zwyczajów, języka), w celu przystosowania się do życia w tej grupie. Asymilacji sprzyjają mała liczebność grupy mniejszościowej, powszechna w państwie ideologia nacjonalistyczna, rozproszenie grupy mniejszościowej, małe różnice pomiędzy kulturami grupy dominującej i mniejszościowej oraz przyjazne nastawienie grupy mniejszościowej.

Narodowość a obywatelstwo

Obywatelstwo jest szczególnym rodzajem więzi między państwem, a danym człowiekiem. Natomiast narodowość jest poczuciem przynależności do narodu. Kwestie związane z obywatelstwem są regulowane przez prawo, zaś narodowość zależy od samoidentyfikacji. Istnieją zarówno obywatele Rzeczypospolitej Polskiej niebędący osobami narodowości polskiej, jak i osoby narodowości polskiej, nieposiadające obywatelstwa Rzeczypospolitej Polskiej.

Mniejszość narodowa to grupa ludzi zamieszkująca obszar danego państwa, odróżniająca się od większości społeczeństwa językiem, kulturą, pochodzeniem etnicznym bądź religią. Mniejszość narodowa posiada własne państwo, z którego pochodzi. Mniejszości narodowe w Polsce to: Niemcy, Słowacy, Czesi, Żydzi, Ormianie, Ukraińcy, Białorusini, Litwini i Rosjanie. Natomiast **mniejszość etniczna** to grupa etniczna osiedlona na terytorium innej zbiorowości, wyróżniająca się odrębnym pochodzeniem i kulturą, a często także językiem i religią. W odróżnieniu od mniejszości narodowej, mniejszość etniczna nie posiada własnego państwa. Mniejszości etniczne w Polsce to: Romowie, Łemkowie, Tatarzy, Karaimi. Status **mniejszości językowej** w Polsce posiadają tylko Kaszubi.

Postawy współczesnych Polaków wobec ojczyzny i narodu

O sile danej wspólnoty świadczy między innymi waga jaką do niej przywiązują jej członkowie. Mogą oni bowiem, należąc do różnych grup, nadawać im różne rangi ważności. Poniżej wymieniono podstawowe typy postaw względem ojczyzny i narodu.

1. Patriotyzm - (z łac. *patria* - ojczyzna) charakteryzuje się miłością do ojczyzny.
2. Nacjonalizm - (z łac. *natio* - naród) charakteryzuje się miłością do narodu. Współcześnie nacjonalizm jest także ideologią polityczną stawiającą na prymat narodu jako celu i punktu odniesienia działań politycznych.
3. Kosmopolityzm charakteryzuje się przekonaniem, że cały świat jest ojczyzną danej osoby. Taka postawa prowadzi do zmniejszania różnic między poszczególnymi narodami.
4. Ksenofobia charakteryzuje się niechęcią wobec obcych i cudzoziemców, najczęściej spowodowaną strachem.
5. Ojkofofia charakteryzuje się niechęcią do własnej grupy (zazwyczaj narodowej).
6. Szowinizm to skrajna forma nacjonalizmu charakteryzująca się bezkrytycznym stosunkiem do własnego narodu i pogardą wobec innych narodów.
7. Rasizm charakteryzuje się przekonaniem o nierównej wartości intelektualnej i biologicznej różnych ras ludzkich.
8. Antysemityzm charakteryzuje się wrogim nastawieniem do osób pochodzenia żydowskiego.

7. Procesy narodowościowe i społeczne we współczesnym świecie

W krajach europejskich stosuje się różne **modele polityki względem mniejszości narodowych i imigrantów**. Do najpopularniejszych należą:

1. Polityka wykluczająca - imigranta definiuje się jako „obcego”, a jego pobyt w kraju uznaje się za tymczasowy. Instytucje państwowe nie prowadzą systematycznej polityki integracyjnej, a ewentualne działania wobec przybyszów mają charakter doraźny.
2. Model francuski (republikański) - zakłada asymilację, imigrant postrzegany jest jako przysły obywatel. Państwo nie wspiera organizowania się mniejszości, w założeniu, że kwestie etniczne należą do sfery życia prywatnego. Model francuski porównuje się do tygla, w którym stapia się różne metale, uzyskując w efekcie jednolity stop.
3. Model anglo-amerykański (multikulturalizm) - grupy imigranckie są postrzegane jako podmioty życia społecznego i politycznego, wobec których państwo prowadzi zazwyczaj odrębną politykę. Model multikulturalizmu przyrównuje się do sałatki owocowej, w której poszczególne składniki są wciąż dobrze widoczne.

Asymilacja imigrantów w Europie Zachodniej wiąże się z pewnymi trudnościami. Należą do nich:

- duże różnice kulturowe i religijne pomiędzy imigrantami (np. z krajów muzułmańskich), a obywatelami państw przyjmujących (np. laickiej Francji),
- nieznajomość języka przez imigrantów,
- ograniczenia prawne w dostępie do pracy dla imigrantów,
- niska pozycja społeczna imigrantów, która prowadzi do ich wyobcowania i gettoizacji (procesu tworzenia się zamkniętych dzielnic, zamieszkiwanych przez imigrantów),
- negatywne postawy społeczne wobec imigrantów (rasizm, ksenofobia), które prowadzą do ich niechęci i wrogości wobec obywateli państwa przyjmującego.

Przykłady konfliktów między narodami

- Konflikt izraelsko-palestyński to konflikt między Izraelem i Palestyną. Izrael to państwo żydowskie powstałe na ziemiach wcześniej zamieszkiwanych przez Palestyńczyków. W historii dochodziło do powstań palestyńskich, wspieranych przez państwa arabskie. Spór został złagodzony po ustanowieniu Autonomii Palestyńskiej w wyniku porozumienia z Oslo z 1993 r.

- Konflikt pakistańsko-indyjski to zapoczątkowany w 1947 r. konflikt o Kaszmir i Dżammu, czyli stan (rejon) w Indiach. Pakistańczycy i Hindusi wyznają różne religie (islam i hinduizm), co zaostrza złe relacje między nimi. Do tej pory Kaszmir i Dżammu uznawane są za terytoria sporne.

Przykłady konfliktów społecznych

- Wojny narkotykowe w Meksyku związane są z dużymi zyskami z przemytu narkotyków do USA. Zyski te doprowadziły do wzrostu znaczenia karteli narkotykowych, które toczą wojny między sobą oraz z organami ścigania.
- Ludobójstwo w Rwandzie miało miejsce w 1994 r. Przedstawiciele liczniejszego plemienia Hutu wymordowali około 1 miliona przedstawicieli plemienia Tutsi. Skutkiem ludobójstwa był kryzys migracyjny w sąsiednich krajach i destabilizacja tego regionu Afryki.

8. Kultura i pluralizm kulturowy

Kultura to całokształt duchowego i materialnego dorobku społeczeństwa. Wyróżnia się następujące rodzaje kultury:

1. Kultura wysoka (elitarna) to kultura charakterystyczna dla elit i inteligencji. Można mieć z nią styczność, np. w operach oraz w galeriach sztuki.
2. Kultura ludowa to kultura warstw niższych, mocno zróżnicowana regionalnie, powszechna od średniowiecza do połowy XX wieku.
3. Kultura masowa to kultura wykorzystująca masowe nośniki przekazu (np. telewizję), nastawiona na masowy odbiór, ujednolicona na dużym obszarze.
4. Kultura narodowa to ogół kultury charakterystycznej dla danego narodu.

Na **kulturę polską** znaczący wpływ ma przywiązanie Polaków do wolności osobistej, narodowej oraz do symboli narodowych. Kluczowymi twórcami kultury polskiej są m.in. Fryderyk Chopin, Adam Mickiewicz, Henryk Sienkiewicz i Bolesław Prus. Kultura polska jest bardzo silnie związana z religią, przede wszystkim chrześcijaństwem, wyznaniem katolickim. W Polsce fakultatywnie naucza się w szkołach religii, a za symboliczny początek Polski uznaje się chrzest Mieszka I. Katolicyzm był oparciem dla Polaków wobec zaborców, a także wobec antyreligijnych totalitarnych reżimów nazizmu i komunizmu. Bardzo ważne w polskiej kulturze są obchody świąt katolickich, tj. Wielkanocy, Bożego Narodzenia, oraz Wszystkich Świętych. Jednakże z roku na rok można obserwować

postępujący proces laicyzacji młodego pokolenia Polaków. Istotnym jest, że w Polsce istnieje wolność wyznawania religii oraz poszanowanie dla mniejszości religijnych.

Kontrkultura to formacja ideologiczna kontestująca główny nurt kultury. Zazwyczaj wiąże się ze sprzeciwem wobec "systemu". Termin kontrkultura stał się rozpoznawalny podczas działania ruchów sprzeciwu w Europie Zachodniej i USA w 1968 r. Z czasem kontrkultura może stać się częścią głównego nurtu *mainstreamu* kultury lub na niego wpłynąć. Jest także opcją do wyrażenia społecznego niezadowolenia w sposób względnie nieszkodliwy dla władzy.

Pluralizm kulturowy to sytuacja społeczna, w której grupy mniejszościowe uczestniczą w pełni w dominującym społeczeństwie, zachowując przy tym swoje kulturowe różnice, tożsamość i odrębność od innych grup. Konsekwencją tego jest bardzo duża swoboda jednostki mogącej wybrać model kulturowy, do którego aspiruje, przy jednoczesnym osłabieniu poczucia wspólnoty. Na przykład część ludzi w Polsce świętuje Halloween, część Wszystkich Świętych, część obydwu święta, zaś część żadnego z nich.

Tolerancja to cierpliwe znoszenie niepożądanego poglądu lub postawy. Tolerancja prowadzi do pokoju w państwie i poczucia wolności, przy jednoczesnej swobodzie krytyki różnych postaw, natomiast **akceptacja** to uznanie danego poglądu lub postawy za podobnie uprawniony co własny. Akceptacja jest "poziomem wyżej", daje osobom wybierającym różne postawy i poglądy poczucie komfortu, jednocześnie prowadzi do zaniku presji społecznej, która może występować przy tolerowaniu danej postawy lub poglądów.

Subkultury młodzieżowe

1. Subkultury buntu społeczno-obyczajowego przywiązują dużą uwagę do możliwości prowadzenia własnego stylu życia oraz dążą do wywołania trwałych zmian społecznych i obyczajowych, np. hipisi, punki.
2. Subkultury ucieczki i izolacji odwołują się do kultu siły i podporządkowania, np. skini, szalikowcy.
3. Subkultury kreatywne proponują twórczą drogę rozwoju, np. działalność artystyczną spoza głównych nurtów kultury, udział w koncertach, aktywność fizyczną itp. Należą do nich m.in. graficyarze, skejci.

4. Subkultury religijno-terapeutyczne są nastawione na rozwój osobowości i stanu wyższej świadomości, np. krisznowcy. Niektóre z nich, np. sataniści akcentują treści antychrześcijańskie.
5. Subkultury ekologiczno-pacyfistyczne koncentrują się na działaniach na rzecz środowiska naturalnego, są przeciwne wszelkim formom przemocy i wyrażają swój sprzeciw wobec wojny, np. anarchiści, obdżektorzy.

9. Współczesne spory światopoglądowe

We współczesnym świecie mamy do czynienia z pluralizmem poglądów na rozmaite kwestie. Poniżej przedstawiono przykładowe współczesne spory światopoglądowe.

Genetycznie modyfikowane organizmy (GMO)

Odkrycie mechanizmu DNA pozwala naukowcom na modyfikacje genetyczne, które wcześniej nie były wykonalne. Aktualnie możliwe jest przeszczepianie pojedynczych genów między zupełnie różnymi organizmami, np. sprawiając, że rośliny są odporne na szkodniki lub mają więcej witamin. Jednakże w Polsce uprawy GMO są zakazane.

- Argumenty zwolenników: genetyczne modyfikowanie organizmów pozwala rozwiązać wiele problemów współczesnego świata m.in. poprzez zwiększenie wydajności rolnictwa, uodpornienie roślin na ataki szkodników lub wzbogacenie ich o witaminy. Ponadto ludzie od zawsze modyfikowali rośliny i zwierzęta, np. poprzez selekcję i krzyżowanie, tylko dawniej robili to w mniej efektywny sposób.
- Argumenty przeciwników: jest to "zabawa w Pana Boga", nie można przewidzieć skutków takich modyfikacji, zyski z GMO trafiają w dużej mierze do korporacji, a nie szeregowych rolników, rośliny modyfikowane genetycznie często są bardzo inwazyjne i obniżają bioróżnorodność.

Aborcja i eutanazja

Aborcja oznacza przerwanie ciąży połączone ze śmiercią rozwijającego się płodu ludzkiego. Eutanazja oznacza zabójstwo osoby na jej żądanie (co do zasady z powodu chęci uniknięcia dalszego cierpienia). Aborcja w Polsce jest dozwolona w dwóch przypadkach: gdy ciąża zagraża życiu lub zdrowiu matki oraz gdy ciąża jest skutkiem czynu zabronionego. Zabójstwo eutanatyczne jest w Polsce nielegalne, ale grozi za nie znacznie łagodniejsza kara niż za zwykłe zabójstwo.

- Argumenty zwolenników legalizacji aborcji: kobieta powinna mieć prawo do decydowania o własnym ciele, aborcja to prawo człowieka, natomiast płód nie jest

człowiekiem, delegalizacja aborcji sprawi, że będą się one odbywały w niebezpiecznych warunkach.

- Argumenty przeciwników: prawo płodu do życia jest ważniejsze niż prawo kobiety do decydowania o swoim życiu, płód jest odrębnym od matki człowiekiem, zakaz aborcji zmniejsza ich liczbę, aborcja jako "prawo człowieka" jest błędną interpretacją konwencji międzynarodowych dotyczących praw człowieka.
- Argumenty zwolenników legalizacji eutanazji: człowiek powinien móc decydować o swoim losie, także o zakończeniu swojego życia, niehumanitarne jest skazywanie człowieka na umieranie w męczarniach.
- Argumenty przeciwników: Bóg daje życie i tylko on może je odebrać, istnieją mechanizmy uśmierzania bólu, człowiek mógłby wyrazić zgodę na eutanazję pod presją, legalizacja eutanazji niesłaby za sobą ryzyko rozszerzania możliwości jej stosowania.

Kara jako odплата czy środek resocjalizacji

W niektórych środowiskach panuje przekonanie, że kara powinna być surowa, aby odstraszać i nieść sprawiedliwość ofiarom (na przykład kara śmierci za zabójstwo), natomiast w innych uważa się, że kluczowe jest odwiedzenie sprawcy od popełnienia przestępstwa w przyszłości, tzw. resocjalizacja. W Polsce poglądy są podzielone, mimo że nie występuje kara śmierci, to stosuje się bardzo surową karę dożywotniego pozbawienia wolności.

Pary homoseksualne

Istnieje grupa osób, która tworzy gospodarstwa domowe i współżyje z osobami tej samej płci, nazywana parami homoseksualnymi. Pary te chcą mieć uprawnienia analogiczne do małżeństw. Zgodnie z aktualnym stanem prawnym w Polsce nie ma możliwości zawarcia związku małżeńskiego z osobą tej samej płci, ani uzyskania zaświadczenia potwierdzającego brak przeszkód do zawarcia związku małżeńskiego z osobą tej samej płci za granicą, ponieważ Konstytucja RP definiuje małżeństwo jako związek mężczyzny i kobiety. Jednakże partnerstwo homoseksualne jest poza sferą zainteresowania państwa i jest legalne. Osoby żyjące w konkubinacie z osobą tej samej płci mogą ją traktować analogicznie jak małżonka np. na potrzeby postępowania karnego.

- Argumenty zwolenników legalizacji małżeństw osób tej samej płci w Polsce: jest to standard w krajach Europy Zachodniej, które są lepiej rozwinięte od Polski, realizuje to zasadę równości, małżeństwo tworzy wola dwóch kochających się osób. Ponadto

bezpłodne (z różnych przyczyn) pary heteroseksualne także mogą zawrzeć małżeństwo.

- Argumenty przeciwników: Polska podąża drogą środka, podczas gdy niektóre kraje uznają małżeństwa jedнопłciowe, a inne penalizują stosunki homoseksualne. Konstytucja RP określa małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny. Równość oznacza równe prawa w takich samych sytuacjach, a para homoseksualna nie może mieć dzieci, więc nie powinna mieć przywilejów małżeństwa. Ponadto jest to sprzeczne z dominującym poglądem moralnym w Polsce i nie powinno być wspierane przez państwo.

10. Edukacja w XXI w.

Edukacja jest współcześnie jednym z kluczowych zadań państwa. Powszechna Deklaracja Praw Człowieka gwarantuje każdemu prawo do bezpłatnej edukacji na szczeblu podstawowym, ponieważ nabycie pewnego poziomu wiedzy i umiejętności jest niezbędne do aktywnego udziału w życiu społecznym i gospodarczym. Rola edukacji jest szczególnie dostrzegana przez społeczeństwo informacyjne. Dostępność takich źródeł informacji jak internet, zwraca uwagę na fakt, że rolą szkoły jest nie tylko przekazywanie informacji, ale także, a może nawet przede wszystkim umiejętności. Szkoła nie tylko uczy, ale również wychowuje i przydaje uczniom kompetencji społecznych. Dużą rolę odgrywają także korepetycje, dodatkowe kursy oraz samodzielna nauka w obszarze własnych zainteresowań. W społeczeństwie informacyjnym ważne jest uczenie się przez całe życie, dlatego w XXI w. wykształcenie wyższe upowszechniło się. W Polsce w 2006 r. około 25% osób w wieku 30-34 lata miało wyższe wykształcenie, natomiast w 2016 r. już ponad 40%. Studia dają również możliwość wyrównywania szans. Polska w przeciwieństwie do znacznej liczby krajów ma nie tylko bezpłatne szkolnictwo wyższe, ale także rozbudowany system stypendialny.

11. Obywatel i obywatelstwo

Obywatelstwo jest szczególnym rodzajem więzi łączącej daną osobę z państwem. W Polsce nie można zostać pozbawionym obywatelstwa, ale można samemu się go zrzec. Obywatelstwo jest dożywotnie i dziedziczne.

Nabycie obywatelstwa

W Polsce podstawową formą nabycia obywatelstwa jest urodzenie się z co najmniej jednego rodzica obywatela polskiego (prawo krwi, łac. *ius sanguinis*). W przypadku, gdy tylko jeden z rodziców jest obywatelem polskim rodzice mogą wybrać, czy dziecko będzie miało obywatelstwo polskie czy drugiego kraju. Może ono także mieć podwójne obywatelstwo. Natomiast gdy rodzice są nieznanymi, a dziecko urodziło się na terenie Polski, zachodzi możliwość zastosowania prawa ziemi (*ius soli*). Oprócz tego istnieje możliwość nadania obywatelstwa przez naturalizację, czyli odpowiednio długie zamieszkiwanie na terytorium Polski na odpowiedniej podstawie prawnej, które jest krótsze w razie zawarcia małżeństwa z obywatelem polskim. Osoby, które były przesiedlone do azjatyckiej części Związku Radzieckiego mają prawo do powrotu do Polski i odzyskania obywatelstwa. Ponadto Prezydent może nadać obywatelstwo w uzasadnionych przypadkach bez spełniania wyżej wymienionych kryteriów.

Konstytucyjne obowiązki i cnoty obywatelskie

Konstytucja RP oprócz przyznawania praw obywatelom, nakłada na nich również obowiązki, m.in:

1. Przestrzegania prawa RP;
2. Obrony Ojczyzny;
3. Płacenia podatków i danin publicznych;
4. Dbłości o stan środowiska;
5. Wierności Rzeczypospolitej Polskiej.

Dobry obywatel powinien wykazywać się także troską o dobro wspólne, odpowiedzialnością, uczciwością, zainteresowaniem sprawami publicznymi, odwagą cywilną, roztropnością oraz tolerancją dla odmiennych poglądów i gotowością do merytorycznej dyskusji na ich temat.

Obywatelskie nieposłuszeństwo

Obywatelskie nieposłuszeństwo polega na świadomym łamaniu prawa w celu zmanifestowania poglądu w ważnej (dla "nieposłusznego obywatela") sprawie, jednakże dokonywane w sposób jawny, bez użycia przemocy i z gotowością do poniesienia kary za takie działanie. Historycznym przykładem ruchu opartego na obywatelskim nieposłuszeństwie był indyjski ruch niepodległościowy Mahatmy Gandhiego. Obecnie przykładem obywatelskiego nieposłuszeństwa może być ostentacyjne i pokojowe łamanie obostrzeń sanitarnych, wynikające z przekonania o ich rażącej niesłuszności. W ocenie czy dane łamanie prawa jest obywatelskim nieposłuszeństwem bardzo ważne jest to, czy

działanie było jawne, np. restauracja, która w czasie lockdownu otwarcie prowadziła działalność stacjonarną dokonywała obywatelskiego nieposłuszeństwa, natomiast restauracja, która robiła to dyskretnie po prostu łamała prawo.

12. Społeczeństwo obywatelskie

Współczesne społeczeństwa demokratyczne dążą do bycia społeczeństwami obywatelskimi, opartymi na silnych więziach wynikających z aktywności obywateli. Kluczową wolnością w procesie tworzenia się społeczeństwa obywatelskiego jest wolność zrzeszania się. Społeczeństwo obywatelskie to rodzaj społeczeństwa demokratycznego, w którym obywatele biorą aktywny udział w życiu publicznym i cechują się wysokim poziomem samoorganizacji. Podmiotami społeczeństwa obywatelskiego są zarówno obywatele (jednostki), jak i różnego rodzaju związki, np. związki zawodowe, stowarzyszenia, kościoły, itp. Ważnymi elementami społeczeństwa obywatelskiego są także dobrze zorganizowana wspólnota samorządowa, kapitał społeczny, wzajemne zaufanie członków społeczeństwa oraz chęć współpracy.

Do form działania jednostki na poziomie lokalnym można zaliczyć: głosowanie w wyborach samorządowych, działalność w szkole (jako uczeń lub rodzic), działalność w parafii, zaangażowanie w lokalne organizacje oraz głosowanie w budżecie obywatelskim. Na poziomie regionalnym: głosowanie w wyborach do samorządu województwa oraz działanie w organizacjach obejmujących swoim działaniem szczebel wojewódzki. Na poziomie krajowym: udział w demonstracjach dotyczących ogólnopolskich spraw, udział w wyborach ogólnopolskich oraz udzielanie się w ogólnopolskich stowarzyszeniach. Natomiast na poziomie globalnym do form działania jednostki można zaliczyć: pisanie listów w obronie osób z innych krajów, kontakt z ambasadami, zaangażowanie w pomoc humanitarną za granicą, udział w konsultacjach unijnych, śledzenie działalności organizacji międzynarodowych i wywieranie na nie presji, np. poprzez pisanie listów, wiadomości e-mail do ich zarządów.

13. Opinia publiczna

Opinia publiczna to reakcja społeczności na działania polityczne. To tak zwany zbiorowy pogląd danej społeczności. Należy jednak pamiętać, że opinia publiczna jest zróżnicowana, ponieważ w danym społeczeństwie ludzie mają różne poglądy.

Kształtowanie i wyrażanie opinii publicznej

Kluczowe dla kształtowania się opinii publicznej jest istnienie wolności słowa. Opinia publiczna kształtuje się poprzez analizę bieżących i przeszłych wydarzeń. Czynnikiem, który zarówno kształtuje opinię publiczną, jak i ją wyraża są media. Ważnym środkiem wyrazu opinii publicznej są sondaże, demonstracje, a przede wszystkim media społecznościowe.

Wpływ opinii publicznej na decyzje polityczne

W demokracji przedstawicielskiej do wyłonienia rządzących kluczowe są wybory, jednak na sprawowanie przez nich władzy wpływa opinia publiczna. Politycy bardzo często podejmują decyzje kierując się sondażami, spodziewając się, że decyzja ciesząca się popularnością w społeczeństwie przełoży się na zwiększenie ich poparcia. Przykładem sytuacji, w której zdecydowany sprzeciw społeczny doprowadził do zmiany decyzji rządzących była kwestia ratyfikacji umowy handlowej dotyczącej zwalczania obrotu towarami podrobionymi (ACTA). Pomimo podpisania jej przez Polskę w 2012 r., na skutek masowych protestów nie doszło do ratyfikacji tej ustawy.

Kampania społeczna

Kampania społeczna polega na zaangażowaniu odbiorców w działania społeczne w celu wspólnego postulowania zmiany. Najczęściej kampanie społeczne kończą się sukcesem, w postaci zaangażowania określonych osób w daną sprawę, jednak nie zawsze wywierają oczekiwany wpływ na zachowanie społeczeństwa lub decyzje rządzących.

Znaną kampanią społeczną o zasięgu międzynarodowym jest Młodzieżowy Strajk Klimatyczny. To ruch uczniów i studentów, którzy w czasie zajęć szkolnych protestują przeciwko bierności polityków wobec globalnego ocieplenia i wywołanych przez człowieka zmian klimatu. Głównym postulatem Młodzieżowego Strajku Klimatycznego jest osiągnięcie neutralności klimatycznej do 2040 r. oraz rozwój edukacji klimatycznej. Przedstawiciele ruchu docierają głównie do młodzieży, z którą organizują w piątki pokojowe protesty "Fridays for Climate", zainspirowane postawą Greta Thunberg.

14. Środki masowego przekazu

Media są nazywane IV władzą i pełnią bardzo ważne funkcje. W krajach demokratycznych media są narzędziem kontroli władzy, dają możliwość krytykowania jej działań, a dzięki informowaniu o wydarzeniach nie pozwalają władzy na ukrycie skandali, np. afery Watergate w USA. Natomiast w krajach niedemokratycznych media mają za zadanie

unikać krytyki rządu, a nierzadko aktywnie uprawiać na jego rzecz propagandę, np. "Trybuna Ludu" była dziennikiem prezentującym w PRL stanowisko PZPR o nakładzie około 1,9 mln egzemplarzy.

Niezależnie od ustroju panującego w danym państwie, działające w nim media pełnią funkcję informacyjną, edukacyjną i rozrywkową. Media mogą także okazywać niechęć wobec władzy w nieszkodliwy dla niej sposób, np. poprzez kabaret.

Rola pluralizmu mediów

Media są IV władzą, ale nie są i nie powinny jej sprawować w sposób hierarchicznie podporządkowany. Media powinny być różnorodne (pluralistyczne). Niestety pełna bezstronność przekazu medialnego jest niemożliwa do osiągnięcia, ponieważ dziennikarze mają swoje preferencje polityczne, które kształtują ich przekaz. Dlatego ważne jest, aby widz miał możliwość zapoznania się z różnymi punktami widzenia i wyrobienia sobie samodzielnie opinii.

W Polsce mamy do czynienia z pluralizmem mediów, np. przekaz ideowo-polityczny takich stacji telewizyjnych, jak Telewizja Trwam i TVN jest bardzo odmienny. Skutkiem ograniczania pluralizmu mediów może być pozbawienie znaczącej części społeczeństwa głosu w debacie publicznej i jej marginalizacja, a także w pewnych przypadkach radykalizacja. W zakresie mediów społecznościowych pozycja *quasi* monopolistycznych korporacji, takich jak Facebook, Google, Twitter może stanowić zagrożenie dla wolności słowa, ze względu na blokowanie kont autorów wypowiedzi sprzecznych z polityką korporacji.

Media a etyka

Niezwykle istotne jest, aby media oddzielały fakty od opinii, unikały agresywnej retoryki oraz ponosiły odpowiedzialność za swój przekaz. Do nieetycznych zachowań mediów można zaliczyć publikowanie zdjęć postaci z nieadekwatnym lub negatywnym opisem, np. zdjęcia zwykłego mężczyzny nad artykułem o pedofilu.

Wolność słowa

Wolność słowa oznacza swobodę głoszenia swoich poglądów i jest jedną z podstawowych wartości w społeczeństwie demokratycznym. Pozwala bowiem na merytoryczną dyskusję na temat dobra wspólnego. Nadużyciem wolności słowa jest propagowanie totalitarnych

ustrojów: faszyzmu, nazizmu i komunizmu oraz publikowanie oczywistych kłamstw i szczegółów z życia prywatnego danej osoby. Niedozwolone jest także nakłanianie innej osoby do popełniania czynów zabronionych.

Krytyczna analiza przekazów medialnych

W społeczeństwie informacyjnym ważną umiejętnością jest zdolność oceny wiarygodności przekazów medialnych oraz odróżniania informacji od komentarzy. Niestety często stosowaną techniką manipulacji jest łączenie informacji z komentarzem, w celu utrudnienia ich rozróżnienia. Inną techniką manipulacji jest pisanie zdania w formie gramatycznej właściwej dla zdania twierdzącego i stawianie na końcu znaku zapytania, np. "Sławomir Iksiński pobił swoją matkę?". Tak sformułowany tytuł artykułu zapewnia większe zainteresowanie nim, jednak wywołuje negatywne skojarzenia z osobą, której dotyczy. Warto wiedzieć, że niektóre media są powiązane z daną opcją polityczną bądź biznesową. Pomaga to w ocenie wiarygodności tych mediów.

Internet jako źródło informacji

Rozwój Internetu, czyli globalnej sieci łączącej użytkowników z całego świata z jednej strony umożliwił niebywałą wcześniej szybkość przepływu informacji oraz łatwość ich udostępniania, jednak z drugiej strony umożliwił każdemu, w tym osobom o nieuczciwych zamiarach, głoszenie swoich teorii. Ponadto w Internecie niezwykle łatwo jest podszywać się pod inną osobę. Dlatego oceniając wiarygodność danej informacji warto przeanalizować kto ją udostępnia, jaki ma stosunek do danej kwestii oraz czy dana informacja pojawia się w innych, możliwie wiarygodnych źródłach. Np. gdy Jan Kowalski napisze na Facebooku "We Francji jest 80 milionów muzułmanów, niedługo oni zaleją całą Europę" powinniśmy zorientować się, że to jest fake news, ponieważ we Francji jest ok. 67 milionów mieszkańców, więc dana informacja jest nierealna.

15. Demokracja

Demokracja to forma ustroju państwa, w której obywatele tego państwa sprawują rządy bezpośrednio lub za pośrednictwem wybranych przedstawicieli. Warunkiem zaistnienia tak rozumianej demokracji jest posiadanie przez ogół obywateli praw i wolności gwarantujących każdemu udział w sprawowaniu władzy, m.in. czynnego i biernego prawa wyborczego, wolności zrzeszania się oraz prawa do sprawowania urzędów. Trzy główne hasła demokracji to **wolność, równość i sprawiedliwość**.

Fundamentalne zasady demokracji

1. Zasada suwerenności narodu - naród sprawuje władzę i podejmuje ostateczne decyzje (pośrednio lub bezpośrednio);
2. Zasada poszanowania prawa mniejszości - decyduje głos większości, ale chronione muszą być również prawa mniejszości;
3. Zasada podziału i równowagi władz - władza ustawodawcza, wykonawcza i sędziowska sprawowana jest przez odrębne i niezależne od siebie organy;
4. Zasada praworządności - władza działa na podstawie i w granicach prawa, obywatelom można wszystko czego prawo nie zakazuje;
5. Zasada konstytucjonalizmu - najwyższym aktem prawnym jest Konstytucja, która reguluje podstawy ustroju;
6. Zasada pluralizmu politycznego i ekonomicznego - zapewnia akceptację różnorodności poglądów, swobodę ich reprezentowania oraz gwarancję swobodnego funkcjonowania obywateli w przestrzeni ekonomicznej.

Formy demokracji:

- Pośrednia (przedstawicielska) - decyzje podejmują wybrani przez obywateli reprezentanci;
- Bezpośrednia - decyzje podejmują bezpośrednio obywatele, np. w drodze referendum, referendum lokalnego, obywatelskiej inicjatywy ustawodawczej, weta ludowego.

16. Polityka, ideologie, doktryny i programy polityczne

Polityka obecnie rozumiana jest jako proces rozwiązywania problemów publicznych i zarządzania sprawami publicznymi. Natomiast **kultura polityczna** jest ogółem postaw i poglądów społeczeństwa wobec polityki, charakterystycznych dla danego okresu i ukształtowanych pod wpływem tradycji historycznych. Rodzaje kultury politycznej:

- Zaściankowa polega na ograniczeniu zainteresowania polityką do spraw zaścianka, tj. rodziny, miejscowości. Jednostka nie interesuje się polityką, ponieważ nie rozumie swojej roli w życiu politycznym.
- Podporządkowania - jednostki zainteresowane polityką mają wiedzę na jej temat i zdolność oceny wydarzeń, jednak są podporządkowane decyzjom władzy. Kultura podporządkowania dominuje w systemach niedemokratycznych.

- Uczestnictwa charakteryzuje się aktywnym uczestnictwem obywateli w życiu politycznym, świadomością polityczną i przekonaniem ludzi o możliwości wpływania na decyzje władz.

Ideologia to zbiór przekonań oraz idei opisujących rzeczywistość, związanych z interesami społeczeństwa. Konkretyzacją ideologii są doktryny i programy polityczne.

ideologia → doktryna → program polityczny

Główne ideologie polityczne:

1. Konserwatyzm uznaje tradycję, historyczne doświadczenia i dorobek kulturowy za kluczowe elementy życia społecznego. Konserwatyści podkreśla rolę rodziny i religii w życiu człowieka, bowiem ich zdaniem człowiek jest z natury istotą niedoskonałą, skłoną do zła, dlatego potrzebuje wzorców moralnych. Zdaniem konserwatystów społeczeństwo z natury jest zróżnicowane hierarchicznie, dlatego są oni zwolennikami silnej władzy państwowej. Prekursorem konserwatyzmu jest Edmund Burke, zaś do jego przedstawicieli należą m.in. Winston Churchill, Margaret Thatcher, Ronald Reagan.
2. Liberalizm opiera się na wolności jednostki zarówno w sferze politycznej, ekonomicznej, społecznej, jak i moralnej. Wiąże się z racjonalizmem, który podnosi, że każdy człowiek jest rozumny z natury i powinien mieć swobodę decyzji. Społeczeństwo liberalne jest zatomizowane, czyli złożone ze zbioru indywidualnych interesów jednostek. Zdaniem liberałów główną funkcją państwa jest zapewnienie bezpieczeństwa i ochrona własności prywatnej oraz gospodarki wolnorynkowej. Prekursorem liberalizmu jest John Locke, zaś do jego przedstawicieli należą m.in. Adam Smith, Karol Monteskiusz, Friedrich von Hayek.
3. Socjaldemokracja opiera się na równości, sprawiedliwości społecznej, solidarności i wspólnocie. Zdaniem socjaldemokratów w społeczeństwie decydującą rolę odgrywają dwie klasy: burżuazja i proletariat, pomiędzy którymi wciąż należy zmniejszać nierówności. Ponadto państwo powinno ingerować w gospodarkę, aby zapewnić sprawiedliwy podział dóbr, a także przyznawać prawa socjalne (prawo do pracy, wynagrodzenia itp.). Zgodnie z zasadą wyrównywania poziomu życia, najbogatsi powinni płacić wysokie podatki. Za socjaldemokratów uznaje się: Ferdynanda Lassalle, Eduarda Bernsteina, Williego Brandta, Karola Kautsky'ego.

4. Chrześcijańska demokracja (chadecja) charakteryzuje się głęboką wiarą w Boga, poszanowaniem wartości moralnych i godności osoby ludzkiej. W tej ideologii państwo ma charakter pomocniczy (subsydiarny) w stosunku do obywateli, jednakże możliwa jest umiarkowana ingerencja państwa w sferę ekonomiczną i społeczną. Ponadto należy respektować własność prywatną i postulat społecznej gospodarki rynkowej. Inne narodowości, wyznania i poglądy mogą być tolerowane. Prekursorem chrześcijańskiej demokracji jest Leon XIII, zaś do jej przedstawicieli należą m.in. Jacques Maritain, Emmanuel Mounier, Jan Paweł II.

Program polityczny polega na dostosowaniu ideologii i doktryny do aktualnej sytuacji społecznej, politycznej, ekonomicznej. Jest zbiorem konkretnych postulatów i propozycji działań, rozmieszczonych w czasie i przestrzeni, zmierzających do osiągnięcia celów politycznych. Zazwyczaj program polityczny zawiera elementy dotyczące:

- ustroju ekonomicznego, tj. systemu podatkowego, sposób podziału dóbr, zakresu interwencjonizmu,
- ustroju społeczno-politycznego, tj. organizacji władzy, zakresu praw i wolności obywateli,
- stosunków międzynarodowych, tj. zasadniczych kierunków polityki zagranicznej, sojuszy politycznych i militarnych,
- sposobów rozwiązania bieżących problemów, np. problemów imigracyjnych, walki z bezrobociem.

17. Systemy partyjne

System partyjny to powiązania i zależności pomiędzy partiami politycznymi oraz wewnątrz nich.

Do najważniejszych rodzajów systemów partyjnych można zaliczyć system:

1. Jednopartyjny - w państwie działa tylko jedna partia i to ona sprawuje rządy (zwykle w państwach totalitarnych, np. NSDAP w III Rzeszy Niemieckiej).
2. Dwupartyjny - istnieje wiele partii, ale tylko dwie mają realne szanse na zdobycie władzy (np. w USA, Wielkiej Brytanii).
3. Dwuipółpartyjny - istnieją dwie silne partie, ale żadna z nich nie jest w stanie samodzielnie rządzić, potrzebują wsparcia trzeciej partii. Ten system sprzyja tworzeniu koalicji rządzącej złożonej z dwóch partii.

4. Wielopartyjny z partią dominującą - w odbywających się wyborach rywalizuje wiele partii, ale jedna z nich przez dłuższy czas uzyskuje zdecydowaną przewagę nad pozostałymi (np. obecnie Polska).
5. Wielopartyjny bez partii dominującej - szansę na uzyskanie władzy mają co najmniej 3 partie. W tym systemie rządy prawie zawsze są koalicyjne i często możliwe są kryzysy gabinetowe (występuje w wielu krajach, np. w Belgii, Holandii, w Polsce w latach 90.).

Główne kluby i koła parlamentarne w Sejmie RP IX kadencji:

- Klub Parlamentarny Prawo i Sprawiedliwość (PiS),
- Klub Parlamentarny Koalicja Obywatelska (KO): Platforma Obywatelska, Nowoczesna, Inicjatywa Polska, Zieloni,
- Koalicyjny Klub Parlamentarny Lewicy (Lewica),
- Klub Parlamentarny Koalicja Polska (KP): PSL, UED, Konserwatyści,
- Koło Poselskie Konfederacja (Konfederacja),
- Koło Parlamentarne Polska 2050 (Polska2050).

System wyborczy to ogół norm określających sposób przeprowadzania wyborów i metody obliczania ich wyników. Są one zawarte w ustawie zwanej **ordynacją wyborczą**. Do podstawowych ordynacji wyborczych należą:

- a) Ordynacja proporcjonalna - podziału mandatów dokonuje się proporcjonalnie do uzyskanych głosów. Jest stosowana w okręgach wielomandatowych w większości państw europejskich, sprzyja systemom wielopartyjnym.
- b) Ordynacja większościowa - mandat otrzymuje kandydat, który otrzymał największą liczbę głosów. Jest stosowana w okręgach jednomandatowych, np. w USA, Wielkiej Brytanii, sprzyja tworzeniu się systemu dwupartyjnego.

Metody przeliczania głosów w ordynacji proporcjonalnej:

- metoda **d'Hondta** - sprzyja silnym ugrupowaniom;
- metoda **Sainte-Lague'a** - sprzyja średnim ugrupowaniom;
- metoda **Hare-Niemeyera** - sprzyja małym partiom.

18. Instytucja państwa

Państwo to terytorialna i społeczna organizacja polityczna z suwerenną władzą na czele, zdolną do wywierania przymusu. Zazwyczaj do uznania danego tworu za państwo wymaga się jednoczesnego spełnienia kilku warunków: posiadania terytorium, stałej

ludności, możliwości samodzielnego stanowienia i egzekwowania prawa oraz uznania międzynarodowego. Nie będzie zatem państwem Naddniestrze m.in. ze względu na brak uznania międzynarodowego.

Teorie genezy państwa:

1. Koncepcja Arystotelesa - państwo powstaje w drodze naturalnego rozwoju, w wyniku potrzeb człowieka.
2. Koncepcja teistyczna - państwo to instytucja wywodząca się od siły nadprzyrodzonej. Według św. Augustyn państwo powstało z mocy Boga, natomiast według św. Tomasza od Boga pochodzi jedynie istota władzy, a państwo jest dziełem ludzi.
3. Koncepcja umowy społecznej - państwo powstało w wyniku umowy między członkami społeczności, a władcą. Zwolennikami tej koncepcji byli m.in. Locke, Hobbes, Rousseau.
4. Koncepcja podboju i przemocy - państwo powstało w wyniku podboju plemion słabszych przez plemiona silniejsze. W ten sposób powstał podział na rządzących i rządzonych. Zwolennikiem tej teorii był Ludwik Gumplowicz.
5. Koncepcja marksistowska - państwo powstało w wyniku rozpadu wspólnoty pierwotnej, pojawienia się własności prywatnej i wyodrębnienia się klas.

Władza to zdolność wydawania i egzekwowania decyzji. Natomiast **legitymizacja** to akceptacja władzy danego systemu politycznego przez grupę podporządkowaną. Wyraża się w powszechnym przekonaniu, że władza jest słuszna, właściwa. Według Maxa Webera są trzy rodzaje legitymizacji władzy:

1. Władza legalna - rządzący zdobywają i sprawują władzę z mocy prawa, np. Prezydent RP wybierany w demokratycznych wyborach.
2. Władza tradycyjna - utrwalona świętą tradycją, dająca określonym osobom lub rodom prawo do dziedzicznej władzy, np. faraon w Egipcie, dynastia Burbonów we Francji od XVI do XIX w.
3. Władza charyzmatyczna - sprawujący władzę nabył do niej prawo dzięki wyjątkowym cechom lub zdolnościom, np. Napoleon, Józef Piłsudski.

19. Modele ustrojowe państw demokratycznych

Forma państwa to konstytucyjnie określony sposób sprawowania władzy i organizacji życia politycznego oraz gospodarczego. Na formę państwa składają się następujące elementy:

1. forma rządów,
2. system polityczny,
3. ustrój terytorialny.

Formę rządów wyodrębnia się na podstawie charakteru głowy państwa. Wyróżniamy:

- Monarchię - głową państwa jest monarcha, który sprawuje władzę dziedziczną lub elekcyjną. Występuje, np. w Wielkiej Brytanii, Szwecji, Hiszpanii.
- Republikę - na czele państwa stoi osoba wybierana na określony czas, zazwyczaj prezydent. Występuje, np. w Polsce, Francji, Niemczech, USA.

System polityczny to sposób sprawowania władzy. Ze względu na charakter relacji między władzą a obywatelami wyróżniamy:

- Demokrację charakteryzującą się suwerennością narodu, trójpodziałem władzy, pluralizmem politycznym i poszanowaniem praw jednostki.
- Autorytaryzm charakteryzujący się brakiem społeczeństwa obywatelskiego, ograniczonym pluralizmem politycznym, brakiem skutecznej kontroli władzy przez obywateli. Obecnie funkcjonuje na Białorusi.
- Totalitaryzm charakteryzuje się silnie scentralizowanym ośrodkiem władzy, brakiem pluralizmu, powszechną cenzurą i terrorem. Występował, np. w czasach hitlerowskich Niemiec, stalinowskiego ZSRR, faszystowskich Włoch.

Ustrój terytorialny to podział na jednostki terytorialne i podział uprawnień między władzą centralną, a regionalną. Wyróżniamy:

- państwo unitarne z jednolitą strukturą terytorialną, jednolitym porządkiem prawnym. Funkcjonuje np. w Polsce, Francji, Wielkiej Brytanii;
- państwo złożone, które składa się z wielu części składowych, mających istotne własne uprawnienia. Może przybrać formę:
  - federacji, czyli państwa związkowego, którego części składowe mają samodzielność prawną i częściowo polityczną, np. USA, Rosja, Niemcy.
  - konfederacji, czyli związku państw połączonych dla realizacji określonych celów, np. Szwajcaria w XIX wieku.

Ustroje polityczne wybranych państw

1. Stany Zjednoczone (USA):

- są republiką z prezydenckim systemem rządów,
- mają strukturę federalną, system polityczny oparty jest o zasadę podziału władzy i równoważenia się władz (check and balances),
- głową państwa i szefem rządu jest prezydent wybierany na czteroletnią kadencję,
- władza ustawodawcza należy do dwuizbowego Kongresu (Izby Reprezentantów i Senatu),
- dominują dwie partie: demokratyczna i republikańska.

2. Francja

- jest republiką z półprezydenckim systemem rządów,
- jest państwem unitarnym, z przewagą prezydenta nad innymi organami,
- głową państwa jest prezydent wybierany na pięcioletnią kadencję,
- władzę wykonawczą sprawuje rząd, a ustawodawczą dwuizbowy parlament (Zgromadzenie Narodowe i Senat),
- funkcjonuje system wielopartyjny.

3. Niemcy

- są republiką z kanclerskim systemem rządów,
- do konstytucyjnych zasad należą: suwerenność narodu, przedstawicielstwo, podział władz i federalizm,
- głową państwa jest prezydent wybierany na pięcioletnią kadencję przez Zgromadzenie Związkowe,
- władzę wykonawczą sprawuje kanclerz, a ustawodawczą dwuizbowy parlament (Bundestag i Bundesrat).

4. Wielka Brytania

- jest monarchią z gabinetowo-parlamentarnym systemem rządów,
- nie ma konstytucji w formie jednego aktu prawnego,
- głową państwa jest król (jest to funkcja głównie reprezentacyjna),
- władzę wykonawczą sprawuje rząd oraz gabinet (posiadający silne kompetencje premier oraz ministrowie), a władzę ustawodawczą dwuizbowy parlament (Izba Gmin i Izba Lordów),
- funkcjonuje system dwupartyjny, dominują Partia Konserwatywna i Partia Pracy.

5. Szwajcaria

- jest republiką z parlamentarno-komitetowym systemem rządów,

- jest państwem federalnym z silną demokracją bezpośrednią ze względu na dużą liczbę referendum obligatoryjnych i fakultatywnych,
- głową państwa jest siedmioosobowa Rada Federalna powoływana na czteroletnią kadencję, która pełni również funkcję rządu,
- władzę ustawodawczą pełni dwuizbowy parlament (Rada Narodowa i Rada Kantonów).

20. Władza ustawodawcza w państwie demokratycznym

Parlament to najważniejszy organ prawodawczy w państwie demokratycznym, o charakterze przedstawicielskim i kadencyjnym. Jego pozycja ustrojowa i polityczna jest uzależniona od panującego w danym kraju systemu rządów. Ze względu na strukturę parlamenty dzielą się przede wszystkim na:

- dwuizbowe (bikameralne), które występują w większości państw, np. Polsce, Wielkiej Brytanii, USA, Francji, Niemczech, Włoszech, Rosji;
- jednoizbowe (unikameralne), które występują, np. w Danii, Szwecji, Portugalii, na Litwie, Ukrainie.

Funkcje parlamentów:

1. ustawodawcza - polega na regulowaniu aktami prawnymi sfer życia społecznego,
2. ustrojodawcza - daje możliwość ustalania lub zmiany systemu politycznego, społecznego lub ekonomicznego, wraz z dokonywaniem zmian w konstytucji,
3. kreacyjna - daje możliwość bezpośredniego powoływania i odwoływania organów oraz osób na najważniejszych stanowiskach państwowych,
4. kontrolna - pozwala na kontrolowanie rządu i administracji publicznej, m.in. poprzez interpelacje, zadawanie pytań,
5. legitymizacyjna - uprawomocnia ustrój państwa oraz działania i decyzje podejmowane przez inne organy państwowe.

Wybrani parlamentarzyści uzyskują **mandaty** do sprawowania swojej funkcji, które są upoważnieniem do reprezentowania swoich wyborców w sprawowaniu władzy państwowej. Wyróżnia się **dwa rodzaje** mandatów parlamentarzysty:

- wolny - parlamentarzysta nie jest związany wytycznymi oraz wskazówkami, reprezentuje cały naród, wyborcy nie mogą go odwołać,
- imperatywny - parlamentarzysta jest odpowiedzialny przed wyborcami, wykonuje ich instrukcje, wyborcy mogą go odwołać.

Osoby sprawujące mandat posiadają też **immunitet parlamentarny**. Wyróżnia się dwa jego rodzaje:

- immunitet formalny - oznacza zakaz pociągania parlamentarzystów do odpowiedzialności sądowej, aresztowania i zatrzymywania ich bez zgody izby. Immunitet formalny trwa do końca kadencji.
- immunitet materialny - wyłącza odpowiedzialność prawną za działania związane z wykonywaniem mandatu. Trwa w okresie kadencji jak i po jej zakończeniu

21. Władza wykonawcza w państwie demokratycznym

Władza wykonawcza (egzekutywa) jest częścią władzy państwowej. Odpowiada za inicjowanie i realizację polityki wewnętrznej oraz zewnętrznej. Wyróżnia się dwa główne **modele władzy wykonawczej**:

1. model dualistyczny, w który istnieją dwa odrębne organy: głowa państwa i rząd na czele z premierem. Jest charakterystyczny dla systemów parlamentarno-gabinetowych (np. w Polsce) i semiprezydenckich (np. we Francji).
2. model monokratyczny, w którym cała egzekutywa skupiona jest w ręce prezydenta i podporządkowanych mu ministrów. Jest typowy dla systemu prezydenckiego (np. w USA).

Głowa państwa to jeden z naczelnych organów państwa, który je reprezentuje. Zazwyczaj funkcję tę pełni prezydent (w republice) lub władca (w monarchii). W państwach demokratycznych zakres uprawnień prezydenta zależy od systemu politycznego, np. w systemie prezydenckim cała egzekutywa spoczywa w jego rękach, a w systemie parlamentarno-gabinetowym ma słabszą pozycję, głównie reprezentacyjną. Natomiast władza monarchy jest zazwyczaj dożywotnia i dziedziczna. Głowa państwa może być organem:

- jednoosobowym, występującym najczęściej, np. Prezydent RP,
- kolegialnym, rzadko występującym, np. w Szwajcarii siedmioosobowa Rada Federalna.

Głowa państwa może być wybierana w:

- wyborach powszechnych bezpośrednich, np. w Polsce lub pośrednich, np. w USA.
- wyborach niepowszechnych przez parlament, np. w Czechach lub przez kolegium wyborcze, np. w Niemczech.

Przykłady obecnych prezydentów: <ul style="list-style-type: none"> - Andrzej Duda (Polska), - Joe Biden (USA), - Emmanuel Macron (Francja). 	Przykłady obecnie panujących monarchów: <ul style="list-style-type: none"> - Elżbieta II (Wielka Brytania), - Filip VI Burbon (Hiszpania), - Harald V (Norwegia).
--	--

Rząd to naczelnym organ władzy wykonawczej o charakterze kolegiatnym, powołany do realizowania najważniejszych funkcji państwa. W państwach o systemie parlamentarno-gabinetowym, np. w Polsce rząd realizuje większość kompetencji władzy wykonawczej, zaś w systemach prezydenckich wspiera prezydenta w realizacji jego zadań. W skład rządu wchodzi premier, który stoi na jego czele oraz ministrowie. Premier w systemie gabinetowo-parlamentarnym ma bardzo silną pozycję. Odpowiednikiem premiera w systemie kanclerskim jest kanclerz, występujący np. w Niemczech i Austrii.

Przykłady obecnych premierów: <ul style="list-style-type: none"> - Mateusz Morawiecki (Polska), - Boris Johnson (Wielka Brytania). 	Przykłady obecnych kanclerzy: <ul style="list-style-type: none"> - Olaf Scholz (Niemcy) - Karl Nehammer (Austria)
--	---

Koabitacja to sytuacja, w której rządzący prezydent wywodzi się z jednego obozu politycznego, a rząd z przeciwnego obozu politycznego. Taka sytuacja trwała w latach 2007-2010 w Polsce. Prezydentem był Lech Kaczyński (PiS), natomiast rząd tworzyła koalicja PO-PSL z Donaldem Tuskiem jako premierem.

22. Współczesna demokracja w Polsce i na świecie - problemy i zagrożenia

Współczesnej demokracji staje na drodze wiele problemów, które należy zwalczać. Poniżej pokrótce przedstawiono najważniejsze z nich.

Korupcja to wykorzystywanie władzy lub funkcji publicznej w celu bezprawnego uzyskania korzyści materialnych lub osobistych. Korupcję popełniają zarówno osoby, które np. wręczają łapówkę (korupcja czynna), jak i osoby przyjmujące łapówkę (korupcja bierna).

Nepotyzm polega na faworyzowaniu członków własnej rodziny przy podziale dóbr społecznych, np. "załatwianie pracy" członkom rodziny przez osobę wpływową w instytucji publicznej.

Klientelizm to układ nieformalnych zależności i powiązań pomiędzy osobami niespokrewnionymi, polegający na roztaczaniu opieki przez wpływowych polityków nad osobami lub grupami społecznymi, w zamian za poparcie polityczne.

Populizm polega na składaniu nierealnych obietnic polepszenia warunków, rozwiązania poważnych problemów “prostymi sposobami”, które zdobywają aprobatę znacznej części społeczeństwa. Typowe dla populizmu jest wrogie nastawienie do polityki przedstawicielskiej, tworzenie podziału “my” - “oni”. Największa aktywność populistyczna pojawia się w reakcji na kryzys. Charakteryzuje się brakiem własnego sprecyzowanego systemu wartości i idei oraz propagowaniem połączonych cech różnych ideologii np. socjalizmu i nacjonalizmu.

Demagogia jest metodą wykorzystującą nieświadomość i niewiedzę społeczeństwa. Polega na zdobywaniu poparcia i kontroli poprzez odwoływanie się do emocji, lęków i stereotypów. Demagogia jest jednym z narzędzi populizmu.

23. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej

Konstytucja RP to akt prawny o:

- szczególnej treści, regulujący podstawy funkcjonowania ustroju, jego struktury oraz kompetencje najwyższych organów państwa;
- szczególnej formie, uchwalony w szczególnym trybie i z ograniczeniami co do jego zmian;
- szczególnej mocy prawnej, zajmujący najważniejsze hierarchicznie miejsce wśród źródeł prawa stanowionego.

Konstytucja RP spełnia wiele funkcji, m.in. prawną, polityczną, programową, organizatorską, integracyjną i wychowawczą. Jest źródłem konstytucyjnych zasad ustrojowych Rzeczypospolitej Polskiej, do których należą m.in.:

1. Zasada demokratycznego państwa prawnego określa ustrój Rzeczypospolitej Polskiej;
2. Zasada sprawiedliwości społecznej oznacza równość grup społecznych i ich członków w dostępie do wszelkich dóbr społecznych, wpływów, władzy i wartości duchowych;
3. Zasada zwierzchnictwa narodu, zgodnie z którą żaden podmiot nie może sprawować pierwotnej i suwerennej władzy, bo należy ona do narodu jako całości;

4. Zasada unitarnej formy państwa oznacza, że terytorium Rzeczypospolitej jest jednolite i obowiązuje na nim tylko jeden podmiot władzy najwyższej;
5. Zasada podziału i równowagi władzy opiera się na podziale władzy na ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą;
6. Zasada pluralizmu politycznego oznacza pełną aprobatę dla zjawiska wielopartyjności;
7. Zasada subsydiarności (pomocniczości), zgodnie z którą organy władzy powinny realizować tylko te zadania, które nie mogą być skutecznie realizowane przez organy niższego szczebla;
8. Zasada dobra wspólnego oznacza, że Rzeczpospolita jest dobrem wspólnym wszystkich obywateli, zatem instytucje państwowe powinny zapewnić im możliwość realizacji przyznaných konstytucyjnie praw i wolności oraz dopilnować przestrzegania obowiązków.

24. Parlament Rzeczypospolitej Polskiej

Parlament to przedstawicielskie i kolegialne ciało ustawodawcze. Obecnie istnieje w niemal wszystkich krajach świata, choć nie wszędzie wybory mają charakter demokratyczny (np. w Chinach do Ogólnochińskiego Zgromadzenia Przedstawicieli Ludowych). Parlament składa się z izb. Niektóre parlamenty na świecie mają charakter jednoizbowy (unikameralny), zazwyczaj występują w mniejszych państwach unitarnych. tj. na Litwie, Łotwie, w Estonii, a także w Chińskiej Republice Ludowej. Inne parlamenty posiadają dwie izby (parlament bikameralny). Występują w większości państw federalnych oraz niektórych unitarnych, tj. w USA, Rosji, Polsce. W historii funkcjonowały również parlamenty trójizbowe (trikameralne), np. w RPA do 1994 r.

Metody wyboru

Zasadą w państwach demokratycznych są wybory powszechne. Jednakże niektóre kraje od niej odstąpiły, np. w Niemczech członkowie Bundesratu (izby wyższej) są powoływani przez władze krajów związkowych, podobnie Izba Lordów w Zjednoczonym Królestwie pochodzi z mianowania (izby niższe w obu tych krajach są wybierane w wyborach powszechnych).

W Polsce funkcjonuje parlament dwuizbowy, składający się z liczącego 460 posłów Sejmu oraz liczącego 100 senatorów Senatu. Obydwie izby wyłaniane są jednego dnia podczas

wyborów powszechnych. Sejm wyłaniany jest w ramach ordynacji proporcjonalnej, zaś Senat większościowej. Wybory do Sejmu RP na mocy Konstytucji RP są pięcioprzymiotnikowe:

1. tajne - nikt nie może być zmuszony do ujawnienia na kogo głosował,
2. powszechne - każdy dorosły obywatel RP, który nie został pozbawiony praw publicznych ma czynne prawo wyborcze,
3. równe - każdy głos liczy się jednakowo,
4. bezpośrednie - wybierani są bezpośrednio posłowie, a nie organ ich wybierający,
5. proporcjonalne - każda z partii otrzymuje mandaty w stosunku proporcjonalnym do liczby uzyskanych głosów.

Najważniejsze kompetencje Sejmu RP

Kluczowym zadaniem parlamentu jest stanowienie prawa. W Polsce dominującą rolę odgrywa izba niższa polskiego parlamentu, czyli Sejm. Przyjmuje on ustawy w trzech czytaniach, zwykłą większością głosów. W razie odrzucenia ustawy przez Senat lub przyjęcia do niej poprawek, Sejm może odrzucić stanowisko Senatu bezwzględną większością głosów. Sejm udziela także wotum zaufania wobec rządu, może mu także udzielić konstruktywnego wotum nieufności. Sejm sprawuje również funkcję kontrolną, m.in. poprzez interpelacje i zapytania poselskie. Ponadto Sejm pełni funkcję kreacyjną, m.in. wobec członków Trybunału Stanu i Trybunału Konstytucyjnego. Posłowie mają też prawo do inicjatywy ustawodawczej i ustrojodawczej (zmiany Konstytucji). Zgoda Sejmu jest niezbędna do zmiany Konstytucji. Sejm może także zarządzić referendum ogólnopolskie oraz uchylić rozporządzenie o wprowadzeniu stanu wyjątkowego lub wojennego.

Najważniejsze kompetencje Senatu

Senat wraz z Sejmem sprawuje władzę ustawodawczą. Mimo posiadania tytułu "izby wyższej" jego kompetencje są wyraźnie mniejsze. Zgoda Senatu jest konieczna obok zgody Sejmu na przyjęcie zmiany Konstytucji. W przypadku ustaw Senat może nie zająć wobec nich stanowiska, co po upływie 30 dni prowadzi do skutku tożsamego z ich przyjęciem. Senat posiada prawo inicjatywy ustawodawczej oraz ustrojodawczej. Nie ma on wpływu na powołanie lub odwołanie rządu. Może wyrazić zgodę na zarządzenie przez Prezydenta RP referendum. Ma on także pewne kompetencje kreacyjne, m.in. powołuje sędziów orzekających w Sądzie Najwyższym oraz niektórych członków Krajowej Rady

Radiofonii i Telewizji. Senat wyraża również zgodę na powołanie Rzecznika Praw Obywatelskich oraz Rzecznika Praw Dziecka przez Sejm.

Zgromadzenie Narodowe

Wspólnie obradujący Sejm i Senat tworzą Zgromadzenie Narodowe, któremu przewodniczy Marszałek Sejmu. Zbiera się ono w celu: odebrania przysięgi od Prezydenta RP, wysłuchania jego orędzia, postawienia go przed Trybunałem Stanu, stwierdzenia jego trwałej niezdolności do pełnienia funkcji lub przyjęcia własnego regulaminu.

Skrócenie kadencji Sejmu

Kadencja Sejmu w Polsce określona jest na okres 4 lat. Tyle samo trwa kadencja Senatu. Jedyną możliwością ich przedłużenia jest wprowadzenie stanu nadzwyczajnego, natomiast skrócenie jest możliwe w ściśle określonych przypadkach:

- przyjęcia przez Sejm $\frac{2}{3}$ ogółu posłów (czyli 307) uchwały o samorozwiązaniu,
- postanowienia Prezydenta (obligatoryjnie) o rozwiązaniu Sejmu w przypadku nieudzielenia wotum zaufania rządowi w tak zwanych trzech krokach konstytucyjnych,
- postanowienia Prezydenta (fakultatywnie) o rozwiązaniu Sejmu w razie nieuchwalenia ustawy budżetowej w ciągu 4 miesięcy od przedstawienia jej przez rząd do przyjęcia Sejmowi.

Skutkiem skrócenia kadencji Sejmu jest jednoczesne skrócenie kadencji Senatu. W takim przypadku Prezydent zarządza przedterminowe wybory na dzień wypadający nie później niż 45 dni od wydania postanowienia (lub uchwały) o skróceniu kadencji. W ciągu 15 dni od dnia wyborów musi się odbyć, zwołane przez Prezydenta I posiedzenie nowego Sejmu. Istotne jest, że do czasu wyłonienia nowego parlamentu, poprzedni zachowuje pełnię swoich uprawnień.

Rodzaje większości w procesie legislacyjnym

O ile zasadą jest stosowanie w procesie legislacyjnym w Polsce większości zwykłej (więcej głosów "za", niż "przeciw"), o tyle w pewnych przypadkach mają zastosowanie inne typy większości.

Większość bezwzględna (czyli liczba głosów "za" przewyższająca sumę liczby głosów "przeciw" oraz wstrzymujących się) ma zastosowanie w Sejmie w razie odrzucania uchwały Senatu odrzucającej daną ustawę lub też przyjmującej do niej poprawki. Tą

większością Sejm może także podjąć decyzję o tym, czy umowa międzynarodowa ograniczająca suwerenność państwa będzie przyjmowana w referendum, czy przez parlament większością $\frac{2}{3}$ głosów w obu izbach. Większość bezwzględna w Senacie jest niezbędna do przyjęcia zmiany Konstytucji. Również tą większością Sejm może uchylić rozporządzenie wprowadzające stan wyjątkowy lub wojenny.

Natomiast większość kwalifikowana (większa od większości bezwzględnej, liczona jako ułamek od liczby obecnych lub ogółu danej grupy), ma znaczenie w procesie odrzucenia weta prezydenckiego (potrzebna jest większość $\frac{3}{5}$ w Sejmie) oraz w przypadku przyjmowania ustawy o zmianie Konstytucji ($\frac{2}{3}$ w Sejmie), a także umowy międzynarodowej ograniczającej suwerenność RP (większość $\frac{2}{3}$ zarówno w Sejmie, jak i w Senacie).

Ustawa budżetowa

Ustawa budżetowa jest przyjmowana co roku i określa planowany sposób wydatkowania pieniędzy w nadchodzącym roku. Jest to jedyny typ ustawy, do którego przyjmowania parlament jest konstytucyjnie zobligowany. Ze względu na jej szczególny charakter i wagę, cechuje się ona specyficznym trybem jej uchwalania. Przede wszystkim inicjatywa ustawodawcza w jej zakresie przysługuje wyłącznie Radzie Ministrów. Ponadto bardzo precyzyjnie określony jest przebieg trzech czytań, z obowiązkowym przedstawieniem ustawy na posiedzeniu plenarnym już podczas I czytania oraz udziałem Komisji Finansów Publicznych w późniejszych pracach.

Senat ma jedynie 20 dni na zajęcie stanowiska w sprawie ustawy budżetowej. Może ją przyjąć albo przyjąć do niej poprawki, po czym ustawa wraca do Sejmu. Senat nie ma możliwości odrzucenia tej ustawy. Marszałek Sejmu po przyjęciu ustawy przez parlament przekazuje ją Prezydentowi. Prezydent nie może ustawy zawetować, może ją jedynie podpisać albo skierować do Trybunału Konstytucyjnego w terminie 7 dni. Wniosek do Trybunału w przedmiocie ustawy budżetowej musi zostać rozpatrzony w ciągu 2 miesięcy. W razie nieuchwalenia ustawy budżetowej finanse publiczne działają na podstawie prowizorium budżetowego lub projektu ustawy budżetowej.

25. Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej

Głową państwa w III RP jest Prezydent, który cieszy się silną legitymizacją, ze względu na powszechny charakter wyborów. Jego kompetencje są większe niż w klasycznych systemach parlamentarno-gabinetowych, ale mniejsze niż w klasycznych systemach semiprezydencyjnych. Rolę Prezydenta RP jako głowy państwa określa artykuł 125 ust. 1 Konstytucji RP: "Prezydent jest najwyższym przedstawicielem Rzeczypospolitej Polskiej i gwarantem ciągłości władzy państwowej".

Kompetencje Prezydenta RP

Prezydent jest przedstawicielem władzy wykonawczej. W Polsce istnieje dualizm egzekutywy, tj. osobne urzędy: Prezesa Rady Ministrów (premiera) i Prezydenta. Prezydent bierze udział w powoływaniu rządu, jednak kluczowa dla trwania rządu jest większość parlamentarna. Dlatego w polskim systemie politycznym może występować zjawisko koabitacji, które zostało wyjaśnione w rozdziale 21. Prezydent powołuje premiera i ministrów, a następnie odbiera od nich przysięgę. Prezydent może być upoważniony przez ustawę do wydawania rozporządzeń.

Miejsce Prezydenta RP w podziale władzy

W relacjach z władzą ustawodawczą kluczowe są kompetencje w zakresie inicjatywy ustawodawczej, a także podpisywania ustaw oraz składania wniosków do Trybunału Konstytucyjnego lub wetowania ich. Ponadto w niektórych przypadkach Prezydent może rozwiązać parlament. W odniesieniu do władzy sądowniczej Prezydent powołuje: sędziów na wniosek Krajowej Rady Sądownictwa, Prezesa TK, Prezesa NSA, Prezesów SN spośród kandydatów przedstawionych przez zgromadzenia sędziów oraz jedną osobę do Krajowej Rady Sądownictwa. Osobistą prerogatywą Prezydenta jest prawo łaski. Prezydent jest również zwierzchnikiem sił zbrojnych, jednak w praktyce zarządza nimi rząd, a w szczególności Minister Obrony Narodowej. Także na gruncie polityki zagranicznej Prezydent w porozumieniu z rządem podpisuje umowy międzynarodowe i reprezentuje Polskę za granicą. Kadencja Prezydenta trwa 5 lat, a ponowny wybór możliwy jest tylko raz. W dniu wyborów kandydat na Prezydenta musi mieć ukończone 35 lat.

Regulacje ordynacji wyborczej w wyborach do Sejmu i na Prezydenta RP

W wyborach do Sejmu wybieranych jest 460 posłów w 41 wielomandatowych okręgach wyborczych. Wybory do Sejmu są proporcjonalne w celu oddaniu proporcji poparcia dla partii politycznych. Natomiast wybory na Prezydenta RP nie mogą być proporcjonalne,

ponieważ wybiera się w nich jedną osobę. Prezydent RP wybierany jest bezwzględną większością głosów. Jeśli nie uzyska jej w pierwszej turze, do drugiej staje dwóch kandydatów z najwyższą liczbą głosów z pierwszej tury. Druga tura odbywa się dwa tygodnie po pierwszej. Kandydaturę na urząd Prezydenta RP może zgłosić grupa 100 000 obywateli RP. W Polsce w wyborach na Prezydenta nie ma znaczenia miejsce oddania głosu - każdy z nich liczy się tak samo, natomiast podziału miejsc w Sejmie dokonuje się w okręgach.

Usunięcie i zawieszenie Prezydenta RP

Prezydent może zostać usunięty z urzędu przez Trybunał Stanu za delikt konstytucyjny lub pospolite przestępstwo. Przed Trybunałem Stanu w stan oskarżenia może Prezydenta postawić Zgromadzenie Narodowe większością $\frac{2}{3}$ ustawowej liczby członków (czyli co najmniej 374 posłów i senatorów). Wniosek w tej sprawie może złożyć co najmniej 140 członków Zgromadzenia Narodowego. Na czas prowadzenia postępowania Prezydent jest zawieszony w sprawowaniu urzędu. Ponadto Prezydent może zostać uznany za trwale niezdolnego do sprawowania urzędu z przyczyn zdrowotnych przez Zgromadzenie Narodowe (także większością $\frac{2}{3}$ ustawowej liczby członków). Prezydent może także zrzec się urzędu albo poinformować Marszałka Sejmu o przejściowej niemożności sprawowania urzędu (np. ze względu na przejściowy zły stan zdrowia). W takim przypadku Prezydenta zastępuje Marszałek Sejmu. Natomiast jeżeli Marszałek Sejmu nie może zastępować Prezydenta, czyni to Marszałek Senatu.

26. Rada Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej

Rada Ministrów to oficjalna nazwa rządu w Polsce. Jest to organ kolegialny, jednocześnie składający się z urzędów jednoosobowych, np. Minister Sprawiedliwości ma kompetencję własne oraz związane z członkostwem w Radzie Ministrów.

Powoływanie i odwoływanie rządu oraz ministrów

Prezydent po wyborach parlamentarnych desygnuje Prezesa Rady Ministrów, który proponuje skład Rady Ministrów. Prezydent ma na to 14 dni od dnia pierwszego posiedzenia Sejmu lub przyjęcia dymisji poprzedniej Rady Ministrów. W tym czasie Prezydent odbiera przysięgę od członków nowo powołanej Rady Ministrów. Ze względu na parlamentarny charakter demokracji w Polsce premier musi uzyskać dla swojego rządu wotum zaufania ze strony Sejmu, który może udzielić go bezwzględną większością głosów po przedstawieniu programu działania (expose). W przypadku niezyskania wotum

zaufania, Prezesa Rady Ministrów oraz członków Rady Ministrów wybiera Sejm bezwzględną większością głosów. Na każdy z tych etapów przewidziane jest 14 dni.

Jeśli Sejm nie wybierze Prezesa Rady Ministrów oraz członków Rady Ministrów, Prezydent ponownie powołuje Prezesa Rady Ministrów i pozostałych członków oraz odbiera od nich przysięgę. Oni również muszą uzyskać wotum zaufania od Sejmu, jednak tym razem zwykłą większością głosów. W przypadku nieuzyskania wotum zaufania, Prezydent zarządza skrócenie kadencji Sejmu i przedterminowe wybory. Można zauważyć, że zazwyczaj funkcję premiera obejmuje lider zwycięskiej partii politycznej (np. Donald Tusk w latach 2007-2014) lub osoba ciesząca się jego poparciem (na przykład Beata Szydło i Mateusz Morawiecki od roku 2015).

Członkowie Rady Ministrów mogą być postawieni przed **Trybunałem Stanu** przez Sejm większością co najmniej $\frac{1}{3}$ ustawowej liczby posłów (czyli 276). Sejm może także, większością ustawowej liczby posłów (czyli 231) wyrazić wotum nieufności konkretnemu ministrowi oraz całej Radzie Ministrów. Jednakże w drugim z wymienionych przypadków musi wskazać jednocześnie kandydata na nowego Prezesa Rady Ministrów.

Zmiany w Radzie Ministrów mogą być także dokonywane w ciągu kadencji przez Prezydenta na wniosek premiera. Prezes Rady Ministrów może złożyć dymisję, jednak Prezydent może jej nie przyjąć. Dla podkreślenia poparcia Prezes Rady Ministrów może wystąpić do Sejmu o udzielenie mu wotum zaufania (zwykłą większością głosów) w trakcie kadencji. Jego nieuzyskanie skutkuje obowiązkiem złożenia dymisji. Co więcej istotnym jest, że do czasu powołania nowego rządu, jego obowiązki pełni poprzedni rząd.

Administracja rządowa

Na administrację rządową składa się nie tylko Rada Ministrów, ale też szereg innych urzędów, m.in. Regionalna Izba Obrachunkowa i Centralna Komisja Egzaminacyjna. Reprezentantem rządu w terenie jest wojewoda. Jest on powoływany i odwoływany przez Prezesa Rady Ministrów na wniosek ministra właściwego do spraw administracji publicznej. Zajmuje się on rządową administracją zespoloną, m.in. kontroluje zgodność z prawem działań jednostek samorządu terytorialnego oraz może reprezentować Skarb Państwa. Siedziba wojewody w 14 województwach jest wspólna z siedzibą sejmiku województwa, natomiast w dwóch (Lubuskim i Kujawsko-Pomorskim) jest odmienna.

Administracja zespolona i niezespolona

- Administracja zespolona to administracja rządowa podporządkowana w terenie wojewodzie. Do administracji zespolonej należą m.in. Komendant Wojewódzki Państwowej Straży Pożarnej, Wojewódzki Konserwator Zabytków.
- Administracja niezespolona to administracja rządowa podporządkowana innym organom. Do administracji niezespolonej należą m.in. Regionalni Dyrektorzy Ochrony Środowiska, Naczelnicy Urzędów Skarbowych. W ramach administracji niezespolonej wyodrębniono służbę cywilną, która zapewnia ciągłość i profesjonalny charakter pracy administracji rządowej.

27. Ochrony kontroli państwowej, ochrony prawa i zaufania publicznego

Najwyższa Izba Kontroli jest najwyższym organem kontroli państwowej działającym kolegialnie i podlegającym Sejmowi. Prezes NIK jest powoływany przez Sejm za zgodą Senatu na okres 6 lat, z możliwością jednokrotnego ponownego wyboru. Obecnie (kadencja na lata 2019-2025) Prezesem NIK jest Marian Banaś. NIK istnieje w Polsce już od czasów II RP. Do kompetencji tego organu należy kontrola działalności organów administracji rządowej, NBP, państwowych osób prawnych i innych państwowych jednostek organizacyjnych z punktu widzenia legalności, gospodarności, rzetelności i celowości. NIK może również kontrolować działalność jednostek samorządu terytorialnego, jednakże kontrola ta nie może być prowadzona pod kątem celowości.

NIK przedstawia Sejmowi analizę wykonania budżetu, założeń polityki pieniężnej państwa oraz sprawozdanie z własnej działalności. NIK może podjąć kontrolę na wniosek Prezydenta, Sejmu RP lub jego organów, Prezesa Rady Ministrów albo z inicjatywy własnej. Jej znaczenie jest bardzo duże, gdyż rzetelna ocena wydatkowania środków publicznych jest jednym z kluczowych narzędzi skłaniającym urzędników do gospodarnego rozporządzania nimi.

Rzecznik Praw Obywatelskich ma za zadanie stać na straży praw i wolności człowieka i obywatela. Powoływany jest przez Sejm za zgodą Senatu na pięcioletnią kadencję, z możliwością jednokrotnego ponownego wyboru. Może być odwołany przez Sejm w uzasadnionych przypadkach kwalifikowaną większością $\frac{2}{3}$ obecnych posłów. Do RPO każdy może złożyć wniosek o pomoc w swojej sprawie. Wniosek ten jest odformalizowany

i nie podlega opłacie. RPO może również podjąć sprawę z własnej inicjatywy, na wniosek organów samorządu lub Rzecznika Praw Dziecka. Jednakże RPO nie ma obowiązku podjęcia sprawy. Jego działania mogą dotyczyć problemów generalnych lub indywidualnych. Zakres działania RPO nie obejmuje naruszeń praw i wolności zawinionych przez podmioty prywatne, ale może on w takim przypadku zbadać, czy organy państwowe nie dopuściły się naruszeń (np. nie wszczynając postępowań). Rzecznik realizując swoje zadania może przeprowadzić kontrolę przestrzegania praw człowieka, szczególnie w odniesieniu do osób, których swoboda jest mocno ograniczona (np. więźniów, uchodźców). Dodatkowo ma on możliwość włączenia się w postępowanie sądowe oraz złożenia do Trybunału Konstytucyjnego wniosku o zbadanie zgodności danej ustawy z Konstytucją.

Instytut Pamięci Narodowej koncentruje się na pracy badawczej i edukacyjnej dotyczącej okresu walki Polski z totalitarnymi systemami: nazistowskim i komunistycznym. Jest to jeden z najważniejszych historycznych ośrodków badawczych. Ponadto IPN zajmuje się ściganiem zbrodni nazistowskich i komunistycznych oraz upamiętnianiem bohaterów walki o wolność Polski. Prezes IPN wybierany jest przez Sejm za zgodą Senatu na pięcioletnią kadencję, na wniosek Kolegium Instytutu Pamięci Narodowej.

Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji stoi na straży wolności słowa, prawa do informacji oraz interesu publicznego w radiofonii i telewizji. Do jej zadań w szczególności należy wydawanie stacjom telewizyjnym koncesji. KRRiT to pięcioosobowy organ wyłaniany przez Sejm, Senat oraz Prezydenta RP (powołują odpowiednio: 2, 2 oraz 1 członka) na sześcioletnią kadencję.

Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów to polski urząd antymonopolowy, który zajmuje się ochroną konsumentów m.in. poprzez zwalczanie niedozwolonych zapisów w umowach (klauzul abuzywnych), ochronę konkurencji przez zwalczanie zmów cenowych, wydawanie pozwoleń na połączenia dużych przedsiębiorstw. Prezesa UOKiKu powołuje i odwołuje Prezes Rady Ministrów. Decyzje UOKiKu podlegają kontroli sądowej.

28. Samorząd terytorialny w Polsce

W Polsce władze na wszystkich szczeblach samorządu terytorialnego wyłaniane są demokratycznie. W wyborach powszechnych wybierane są: rady gmin, rady powiatów, wójtowie/burmistrzowie/prezydenci miast oraz sejmiki województw. Sejmiki wybierają

zarząd województwa i marszałka, zaś rady powiatów starostę i zarząd powiatu. Kadencja organów samorządu terytorialnego trwa 5 lat. Nierzadko wybiera się także władze jednostek pomocniczych gminy, np. dzielnic w Warszawie. Co istotne, mieszkańcy miast na prawach powiatu nie mają odrębnych organów gminy i powiatu.

Instytucja demokracji bezpośredniej jest referendum lokalne, które może dotyczyć odwołania organu stanowiącego danej jednostki (rady gminy, powiatu, sejmiku województwa) lub organu władzy wykonawczej gminy (prezydenta, wójta, burmistrza), a także innych ważnych spraw lokalnych. Do ważności referendum odwołującego konieczna jest odpowiednia frekwencja. Wniosek o jego przeprowadzenie może złożyć co najmniej 5% uprawnionych do głosowania w województwie lub 10% uprawnionych w gminie lub powiecie.

Zadania i kompetencje samorządów

Gmina ma domyślną kompetencję do zajmowania się sprawami dotyczącymi mieszkańców. W szczególności są to: drogi gminne, lokalny transport zbiorowy, gminne budownictwo mieszkaniowe, cmentarze gminne, edukacja publiczna.

Powiat zajmuje się m.in.: prowadzeniem geodezji, kartografii i katastru, wydawaniem pozwoleń na budowę, sprawami gospodarki wodnej, drogami powiatowymi, aktywizacją lokalnego rynku pracy oraz szkolnictwem ponadpodstawowym.

Województwo zajmuje się m.in.: ochroną praw pracowniczych w przypadku niewypłacalności pracodawcy, drogami wojewódzkimi, ochroną przyrody i rozwojem regionalnym.

Finanse samorządów

Na zadania zlecone (np. wydawanie dowodów osobistych) samorząd uzyskuje środki od władzy centralnej. Natomiast w zakresie zadań własnych prowadzi własną gospodarkę finansową. Źródłami dochodów samorządów są m.in.:

- podatki i opłaty lokalne (podatek od nieruchomości, podatek rolny i inne),
- dochody z posiadanego majątku,
- subwencja ogólna,
- udział w podatkach ogólnopaństwowych (np. w podatku dochodowym od osób fizycznych).

Dodatkowo na konkretne zadania samorząd może otrzymywać subwencję. Najbardziej znanym jej przykładem jest subwencja oświatowa dotycząca realizacji zadań

edukacyjnych. Jej wysokość w 2021 roku wyniosła około 52 mld złotych. Budżet gminy uchwalany jest przez radę gminy na wniosek organu wykonawczego (wójta, burmistrza lub prezydenta miasta).

Uprawnienia nadzorcze premiera i wojewody wobec jednostek samorządu terytorialnego

Premier może na wniosek wojewody, w przypadku powtarzającego się naruszania Konstytucji lub ustaw odwołać wójta/burmistrza/prezydenta miasta i powołać na jego miejsce, do czasu wyboru następcy, komisarza. Wniosek ten powinien być poprzedzony wezwaniem wójta/burmistrza/ prezydenta miasta przez wojewodę do zaprzestania naruszeń. Ponadto sejm może w drodze uchwały na wniosek Prezesa Rady Ministrów rozwiązać radę gminy w przypadku powtarzającego się naruszania przez nią Konstytucji lub ustaw. Wojewoda może uchylić niezgodny z prawem akt prawa miejscowego w ciągu 30 dni od jego przyjęcia. Na jego decyzję przysługuje skarga do Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego.

29. Prawo

Określone zasady systemu prawnego zapewniają jego sprawne funkcjonowanie. Zasada hierarchiczności oznacza, że akty prawne niższego rzędu nie mogą być sprzeczne z aktami prawnymi wyższego rzędu, a w razie kolizji, pierwszeństwo ma akt prawny wyższego rzędu.

Hierarchia aktów prawnych w Polsce wygląda następująco:

1. Konstytucja RP;
2. Umowy międzynarodowe ratyfikowane w drodze ustawy oraz wydane na ich podstawie przez organizacje międzynarodowe akty prawne;
3. Ustawy;
4. Rozporządzenia;
5. Akty prawa miejscowego.

Nie jest jasna pozycja ustrojowa umów międzynarodowych, które były ratyfikowane bez uprzedniej zgody wyrażonej w ustawie. Rozporządzenie z mocą ustawy przyjęte w czasie stanu wojennego ma wagę równą ustawie.

Zasada spójności oznacza, że normy prawne nie powinny być ze sobą sprzeczne. Ewentualne sprzeczności o ile są nieznaczne rozwiązuje się dzięki regułom derogacyjnym:

1. przepis wyższego rzędu ma pierwszeństwo przed przepisem niższego rzędu,

2. przepis szczegółowy ma pierwszeństwo przed przepisem ogólnym,
3. przepis nowszy ma pierwszeństwo przed przepisem starszym.

Zasada zupełności oznacza, że każda wniesiona sprawa powinna być możliwa do rozstrzygnięcia na podstawie systemu prawnego. Istotnym jest, że milczenie systemu prawnego wobec obywatela oznacza, że może on legalnie działać, zgodnie z powiedzeniem "co nie jest zakazane, jest dozwolone". Natomiast wobec organu władzy publicznej milczenie oznacza, że nie ma on w danej sprawie kompetencji, bowiem organy władzy publicznej działają na podstawie i w granicach prawa.

Rodzaje prawa

Prawo stanowi całość norm uznanych przez państwo i dzieli się na różne gałęzie, m.in. na:

- prawo administracyjne, które głównie dotyczy działalności administracji publicznej,
- prawo cywilne regulujące m.in. zawieranie umów,
- prawo karne dotyczące m.in. czynów zabronionych pod groźbą kary.

Prawo dzieli się również na prawo materialne dotyczące praw i obowiązków i prawo formalne regulujące kwestie proceduralne.

Geneza norm prawnych

Prawo jest autonomicznym systemem norm, jednak wywodzi się ono z innych systemów normatywnych i różnie się wyraża w systemach prawnych:

- prawo zwyczajowe nadaje powszechnie stosowanym zwyczajom charakter norm obowiązujących, np. dozwolone jest naruszanie spoczynku nocnego w Sylwestra poprzez używanie fajerwerków,
- w krajach muzułmańskich prawo państwowe jest w bardzo dużym stopniu wzorowane na prawie religijnym (szariacie) lub reguły prawa religijnego wprost mają moc norm prawnych,
- prawo precedensowe (*common law*) jest tworzone w drodze wyroków sądowych, obowiązuje, np. w Wielkiej Brytanii i USA, natomiast w Polsce wyroki sądów nie są wiążące jako wzór dla przyszłych rozstrzygnięć, jednak sądy mogą się na nich wzorować,
- prawo stanowione to zbiór norm prawnych, które zostały ustanowione przez organy ustawodawcze.

30. System prawny Rzeczypospolitej Polskiej

W Polsce obowiązuje system prawny typu kontynentalnego (występuje on głównie w krajach Europy kontynentalnej i Ameryki Łacińskiej). Jego charakterystyczną cechą jest wyłączność stanowienia prawa przez organy władzy ustawodawczej, w odróżnieniu od systemu common law, który opiera się na uprzednio wydanych wyrokach sądowych (tzw. precedensach). System common law występuje głównie w Wielkiej Brytanii, Ameryce Północnej i Australii.

Hierarchia źródeł prawa w Polsce

Ranga nadrzędna	Konstytucja RP	<ul style="list-style-type: none"> - jest najważniejszym aktem prawnym, inne akty prawne muszą być zgodne z Konstytucją RP, - określa ustrój, główne organy władzy i ich uprawnienia, a także zakres wolności, praw i obowiązków obywateli,
Ranga ponadustawowa	umowy międzynarodowe ratyfikowane za zgodą parlamentu wyrażoną w ustawie albo w referendum ogólnokrajowym	<ul style="list-style-type: none"> - to porozumienia z innymi państwami lub organizacjami międzynarodowymi, - to m.in. prawo pierwotne i wtórne Unii Europejskiej, - mają pierwszeństwo przed ustawami, jeśli są z nimi sprzeczne,
	normy prawa międzynarodowego	<ul style="list-style-type: none"> - to zwyczaje i zasady ogólne prawa międzynarodowego, - muszą być przestrzegane przez organy państwa i mogą być bezpośrednio stosowane, np. przez sądy,
Ranga ustawowa	ustawy	<ul style="list-style-type: none"> - to akty, które są uchwalane wyłącznie przez parlament i podpisywane przez Prezydenta RP, - rozwijają przepisy konstytucyjne lub całościowo regulują określone dziedziny życia w państwie,
	rozporządzenia z mocą ustawy	<ul style="list-style-type: none"> - to akty o randze równej ustawom, - mogą być wydawane przez Prezydenta RP w czasie stanu wojennego, jeśli Sejm RP nie może zebrać się na posiedzeniu,
Ranga podustawowa	ratyfikowane umowy międzynarodowe, które nie wymagają zgody parlamentu wyrażonej w ustawie	<ul style="list-style-type: none"> - to porozumienia podpisane przez Prezydenta RP, po uprzednim zawiadomieniu Sejmu RP przez premiera o zamiarze zawarcia umowy, - muszą być zgodne z aktami wyższego rzędu,
	rozporządzenia	<ul style="list-style-type: none"> - to szczegółowe akty wydane w celu wykonania ustaw, - mają podrzędną rangę, ponieważ nie ustanowił ich organ przedstawicielski (parlament),

		- wydają je organy upoważnione do tego w ustawie,
	akty prawa miejscowego	- szczegółowo regulują sprawy lokalne, - obowiązują tylko na obszarze podlegającym organowi, który je wydał, - wydają je organy upoważnione do tego w ustawie, - mają moc prawną równą rozporządzeniom, ale ich legalność może kontrolować wojewoda lub Prezes Rady Ministrów.

31. Sądy i Trybunały

Władzę sądowniczą w Polsce sprawują sądy i trybunały.

Struktura sądownictwa w Polsce

Wymiar sprawiedliwości w Polsce sprawują Sąd Najwyższy, sądy powszechne, sądy administracyjne oraz sądy wojskowe. Do konstytucyjnych zasad wymiaru sprawiedliwości należą:

1. Zasada niezawisłości sędziów

Sędziowie rozstrzygają sprawy zgodnie z prawem wyrażonym w Konstytucji RP i ustawach, na podstawie własnego doświadczenia życiowego. Nie podlegają naciskom żadnych osób, szczególnie przedstawicieli władzy wykonawczej i ustawodawczej.

2. Zasada niezależności sądów

Polega na oddzieleniu organizacyjnym sądownictwa od władzy wykonawczej i ustawodawczej. Wyraża się zakazem zmieniania orzeczeń sądów przez organy innych władz. Na straży niezależności sądów i niezawisłości sędziów stoi Krajowa Rada Sądownictwa.

3. Zasada jednolitości sądów

Sądy i trybunały wydają wyroki w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej na podstawie jednolitej podstawy orzekania - prawa.

4. Zasada dwuinstancyjności postępowania sądowego

Zapewnia stronie możliwość wniesienia środka odwoławczego do sądu drugiej instancji, jeśli orzeczenie sądu pierwszej instancji nie jest według niej satysfakcjonujące. Np. apelacja od wyroku sądu rejonowego rozpatrywana jest przez sąd okręgowy.

5. Zasada udziału obywateli w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości

W sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości obywatele najczęściej biorą udział przez uczestnictwo ławników w rozpoznawaniu spraw przed sądami w pierwszej instancji. Przy rozstrzyganiu spraw ławnicy mają równe prawa z sędziami i asesorami sądowymi, jednakże nie są zawodowymi członkami składu sędziowskiego.

6. Zasada nadzoru orzeczniczego Sądu Najwyższego

Sąd Najwyższy sprawuje wymiar sprawiedliwości poprzez:

- zapewnienie zgodności z prawem i jednolitości orzecznictwa sądów powszechnych i sądów wojskowych przez rozpoznawanie środków odwoławczych oraz podejmowanie uchwał rozstrzygających zagadnienia prawne;
- kontrolę nadzwyczajną prawomocnych orzeczeń sądowych w celu zapewnienia ich zgodności z zasadą demokratycznego państwa prawnego urzeczywistniającego zasady sprawiedliwości społecznej przez rozpoznawanie skarg nadzwyczajnych;
- rozpoznawanie protestów wyborczych oraz stwierdzanie ważności wyborów do Sejmu i Senatu, wyborów Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, wyborów do Parlamentu Europejskiego oraz rozpoznawanie protestów przeciwko ważności referendum ogólnokrajowego i referendum konstytucyjnego oraz stwierdzanie ważności referendum.

Trybunał Konstytucyjny

Trybunał Konstytucyjny orzeka przede wszystkim czy ustawy, umowy międzynarodowe oraz inne przepisy prawa są zgodne z Konstytucją RP. Jego orzeczenia mają moc powszechnie obowiązującą i są ostateczne. Co więcej, każdy kogo konstytucyjne wolności lub prawa zostały naruszone, ma prawo wnieść skargę do Trybunału Konstytucyjnego w

sprawie zgodności z Konstytucją aktu prawnego, na podstawie którego sąd lub organ administracji publicznej orzekł ostatecznie o jego wolnościach, prawach albo obowiązkach określonych w Konstytucji. Instytucja skargi konstytucyjnej ma bardzo duże znaczenie dla funkcjonowania państwa prawa.

Trybunał Stanu

Trybunał Stanu orzeka w sprawach o naruszenie Konstytucji lub ustawy w związku z zajmowanym stanowiskiem lub w zakresie swojego urzędowania. Odpowiedzialność przed Trybunałem Stanu ponoszą: Prezydent RP, Prezes Rady Ministrów, członkowie Rady Ministrów, Prezes NBP, Prezes NIK, członkowie KRRiT, osoby, którym Prezes Rady Ministrów powierzył kierowanie ministerstwem, oraz Naczelny Dowódca Sił Zbrojnych. W określonych przypadkach odpowiedzialność przed Trybunałem Stanu mogą także ponosić posłowie i senatorowie.

32. Prawo cywilne i rodzinne

Prawo cywilne to gałąź prawa, z którą każdy człowiek ma do czynienia na co dzień. Głównym aktem prawnym z zakresu prawa cywilnego jest Kodeks cywilny, który dzieli się na działy:

- część ogólna - zawiera zagadnienia wspólne dla gałęzi prawa cywilnego, m.in. prawo osobowe, przepisy o czynnościach prawnych,
- prawo rzeczowe - dotyczy własności i innych sposobów korzystania z rzeczy,
- prawo zobowiązań - reguluje formy wymiany dóbr i usług oraz obrotu majątkowego,
- prawo spadkowe - reguluje sprawy związane z dziedziczeniem.

Do prawa cywilnego zalicza się również inne gałęzie prawa uregulowane w odrębnych aktach prawnych, np. prawo rodzinne, prawo handlowe, prawo autorskie.

Podstawowe pojęcia prawa cywilnego:

Osoba fizyczna to inaczej każdy człowiek. Osoba fizyczna istnieje od narodzin do chwili śmierci.

Osobami prawnymi są Skarb Państwa i jednostki organizacyjne którym przepisy szczególne przyznają osobowość prawną, czyli zdolność do bycia podmiotem praw i obowiązków oraz do dokonywania we własnym imieniu czynności prawnych.

Zdolność prawna to zdolność do bycia podmiotem praw i obowiązków. Osoba fizyczna nabywa ją z chwilą urodzenia.

Zdolność do czynności prawnych - zdolność kształtowania stosunków cywilnoprawnych, m.in. zawierania umów i zaciągania zobowiązań. Co do zasady człowiek osiąga pełną zdolność do czynności prawnych w chwili osiągnięcia pełnoletności.

Odpowiedzialność cywilna polega na ponoszeniu konsekwencji działań własnych lub innych osób.

Postępowanie cywilne to postępowanie przed sądem w sprawach cywilnych. Dzieli się ono na:

- postępowanie rozpoznawcze, które ma na celu wydanie wyroku w I instancji,
- postępowanie odwoławcze, polegające na rozpatrzeniu środka odwoławczego od rozstrzygnięcia sądu I instancji,
- postępowanie egzekucyjne, które ma na celu wykonanie obowiązków orzeczonych przez sąd, np. przy udziale komornika.

Ponadto postępowanie cywilne dzieli się na procesowe i nieprocesowe. Sprawy procesowe polegają na rozstrzygnięciu sporu istniejącego między stronami, rozpoczynają się wniesieniem pozwu, a kończą wydaniem postanowienia lub wyroku przez sąd. Natomiast postępowanie nieprocesowe toczy się w bezspornych sprawach, np. dotyczących stwierdzenia zgonu. Rozpoczynają się wniesieniem wniosku, a kończą wydaniem postanowienia.

Prawo rodzinne

Podstawową instytucją prawa rodzinnego jest **małżeństwo**, czyli monogamiczny związek kobiety i mężczyzny dobrowolnie zawarty w formalny sposób nazywany ślubem. W związek małżeński co do zasady mogą wstąpić tylko osoby pełnoletnie. Kodeks rodzinny i opiekuńczy przewiduje możliwość zawarcia małżeństwa świeckiego albo wyznaniowego (kościelnego). Aby wstąpić w związek małżeński nie może wystąpić żadna z przeszkód małżeńskich, np. pokrewieństwo w linii prostej między małżonkami. Późniejsze ujawnienie przeszkody małżeńskiej może stanowić podstawę do unieważnienia małżeństwa.

Ustrój majątkowy małżonków

W chwili zawarcia małżeństwa powstaje między małżonkami wspólność majątkowa. Obejmuje ona przedmioty, które zostały nabyte przez małżonków wspólnie lub jednego z

nich w czasie trwania małżeństwa. Jednakże małżonkowie mogą ustanowić rozdzielność majątkową w umowie majątkowej zawieranej w formie aktu notarialnego, nazywanej intercyzą.

Równie istotnym terminem z zakresu prawa rodzinnego jest **władza rodzicielska**. Stanowi ona ogół praw i obowiązków rodzica względem niepełnoletniego dziecka. Dziecko podlega władzy rodzicielskiej aż do osiągnięcia pełnoletności. Władza rodzicielska co do zasady przysługuje rodzicom w równym stopniu.

33. Prawo karne

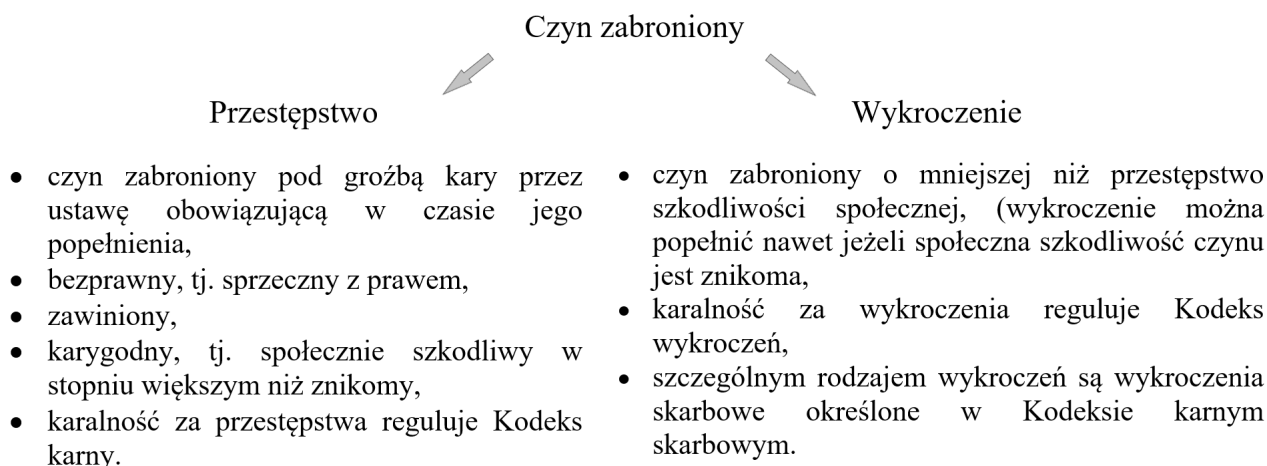
Podstawowe pojęcia i zasady prawa karnego

Odpowiedzialność karna to odpowiedzialność sprawcy czynu społecznie niebezpiecznego, zabronionego pod groźbą kary przez ustawę obowiązującą w czasie jego popełnienia. Podstawą odpowiedzialności nie mogą być myśli, ani poglądy człowieka, tylko jego czyny.

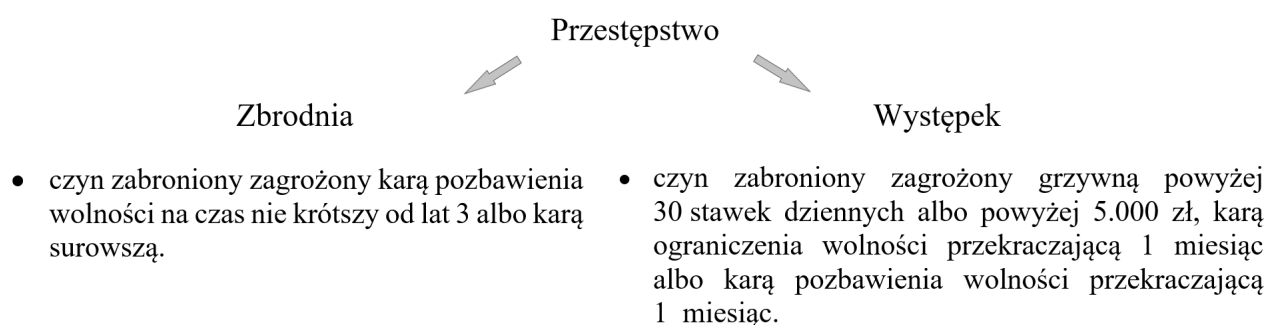
Nie ma przestępstwa bez ustawy (łac. *nullum crimen sine lege*) oznacza, że nie można nikogo pociągnąć do odpowiedzialności za czyn, który nie został uznany za zabroniony w konkretnym przepisie ustawy obowiązującej w czasie popełnienia czynu.

Domniemanie niewinności to reguła nakazująca traktować osobę, której zarzuca się popełnienie czynu zabronionego jak niewinną, aż do chwili uprawomocnienia się wyroku sądu orzekającego o jej winie.

Kwalifikacja czynów zabronionych

Ze względu na ciężar gatunkowy przestępstwa dzielą się na zbrodnie i występki.

Karami obowiązującymi w polskim prawie są: grzywna, ograniczenie wolności, pozbawienie wolności (które może trwać od miesiąca do 15 lat), 25 lat pozbawienia wolności i dożywotnie pozbawienie wolności. Natomiast środkami karnymi są m.in.: pozbawienie praw publicznych, zakaz wykonywania określonego zawodu, zakaz wstępu na imprezę masową, zakaz prowadzenia pojazdów.

Przebieg postępowania karnego

1. Postępowanie przygotowawcze prowadzone jest w formie śledztwa lub dochodzenia. Śledztwo prowadzone jest tylko w sprawach o najpoważniejsze przestępstwa. Postępowanie przygotowawcze dzieli się na dwa etapy:
  - postępowanie w sprawie mające ustalić czy doszło do popełnienia przestępstwa i kto jest jego sprawcą;
  - postępowanie przeciwko osobie, podczas którego na podstawie zebranych dowodów wydaje się postanowienie o przedstawieniu zarzutów.

W postępowaniu przygotowawczym stronami są pokrzywdzony i podejrzany. Prowadzi je prokurator, a w zakresie wskazanym w ustawie Policja.
2. Postępowanie sądowe co do zasady rozpoczyna się wniesieniem do sądu aktu oskarżenia. Najważniejszą częścią tego postępowania jest rozprawa główna, na

której przeprowadzane są dowody, np. z zeznań świadków. Rozprawa kończy się wydaniem wyroku.

3. Postępowanie odwoławcze rozpoczyna się wskutek wniesienia apelacji, zażalenia lub kasacji. Apelacja przysługuje od nieprawomocnych wyroków sądu pierwszej instancji, natomiast zażalenie służy do zaskarżania niektórych postanowień i zarządzeń sądu. Kasacja przysługuje stronie od prawomocnego orzeczenia sądu kończącego postępowanie. Może zostać wniesiona przez Ministra Sprawiedliwości - Prokuratora Generalnego oraz Rzecznika Praw Obywatelskich. Kasację może wnieść także Rzecznik Praw Dziecka, jeżeli przez wydane orzeczenie doszło do naruszenia praw dziecka.
4. Postępowanie wykonawcze ma funkcję egzekucyjną, polegającą na wykonywaniu prawomocnych orzeczeń skazujących oraz likwidacyjną, ponieważ dąży do usunięcia skutków skazania lub złagodzenia jego efektów.

Prawa stron i uczestników postępowania

Pokrzywdzony ma prawo m.in. do:	Podejrzany/oskarżony ma prawo m.in. do:	Świadek ma prawo do:
<ul style="list-style-type: none"> · zaskarżania postanowień, składania apelacji od wyroku, · zastrzeżenia danych o swoim miejscu zamieszkania do wiadomości prokuratora lub sądu, · wsparcia oskarżyciela publicznego, czyli prokuratora jako oskarżyciel posiłkowy i zadawania pytań oskarżonemu, biegłym i świadkom; · złożenia wniosku o wyłączenie sędziego z postępowania. 	<ul style="list-style-type: none"> · pomocy wybranego lub wyznaczonego z urzędu obrońcy, · odmowy składania wyjaśnień lub odpowiedzi na pytania bez podania przyczyny, · składania wniosków o przeprowadzenie dowodów, · wnoszenia zażaleń i środków odwoławczych, · wygłoszenia końcowego przemówienia na rozprawie. 	<ul style="list-style-type: none"> · odmowy składania zeznań lub uchylenia się od odpowiedzi na pytania w określonych przypadkach, · żądania niejawnego przesłuchania, jeśli treść zeznań mogłaby narazić jego lub osoby mu najbliższe na hańbę, · uchylenia się od odpowiedzi na pytanie, jeżeli udzielenie jej mogłoby narazić jego lub osobę dla niego najbliższą na odpowiedzialność za przestępstwo lub przestępstwo skarbowe, · złożenia wniosku o zachowanie w tajemnicy jego tożsamości.

34. Prawo administracyjne

Prawo administracyjne reguluje wiele dziedzin życia społecznego i gospodarczego, np. działanie samorządów, szkół, inwestycje budowlane. Prawo administracyjne posiada pewne charakterystyczne cechy:

- jedną ze stron relacji regulowanej przez prawo administracyjne jest zawsze organ administracji publicznej,
- co do zasady jedna ze stron jest podporządkowana drugiej, np. petent urzędu jest podporządkowany organowi administracji publicznej.

Akt administracyjny to oświadczenie woli organu administracji publicznej. Dotyczy konkretnej sytuacji prawnej i wiąże strony stosunku administracyjnego. Najczęściej wydawanymi formami aktów administracyjnych są **decyzja** (rozstrzyga sprawę co do jej istoty kończąc postępowanie w danej instancji) i **postanowienie** (które nie rozstrzyga istoty sprawy, ale kwestie w toku postępowania administracyjnego, np. postanowienie o przywróceniu terminu na wniesienie odwołania od decyzji).

Postępowanie administracyjne

Podmiotami postępowania administracyjnego są organy administracji publicznej oraz strony lub podmioty na prawach strony. Wyróżnia się również innych uczestników postępowania administracyjnego, tj. świadków, biegłych. Wszczęcie postępowania następuje:

- na wniosek strony w celu ustalenia istnienia uprawnienia lub jego uzyskania albo
- z urzędu w celu nałożenia na stronę obowiązku wynikającego z przepisów prawa.

W skomplikowanych sprawach przed wydaniem decyzji organ może prowadzić postępowanie wyjaśniające, podczas którego zbierane są dowody. Postępowanie administracyjne co do zasady kończy się wydaniem decyzji, jednakże może zakończyć się również ugodą. Jest ona zawierana przed organem administracji publicznej prowadzącym dane postępowanie, a następnie zatwierdzana przez ten organ.

Środki zaskarżenia

- Odwołanie przysługuje stronom i podmiotom na prawach strony od każdej nieostatecznej decyzji administracyjnej. Należy je złożyć w terminie 14 dni od daty doręczenia decyzji lub jej ogłoszenia. Odwołanie wstrzymuje wykonanie decyzji do czasu jego rozpoznania.
- Zażalenie przysługuje stronom, podmiotom na prawach strony, a nawet innym uczestnikom postępowania wskazanym w przepisach szczególnych na niektóre postanowienia, wskazane w przepisach prawa. Można je złożyć w ciągu 7 dni od daty doręczenia postanowienia. Istotnym jest, że zażalenie nie wstrzymuje automatycznie wykonania postanowienia.

Skarga administracyjna

Każdemu kto posiada w tym interes prawny przysługuje również prawo wniesienia skargi do wojewódzkiego sądu administracyjnego (WSA) na nieprawomocną decyzję administracyjną albo inny akt administracyjny. Skargę można wnieść po wyczerpaniu drogi odwoławczej, tj. odwołania lub zażalenia, w terminie 30 dni od daty doręczenia skarżącemu ostatecznego rozstrzygnięcia w sprawie. Skargę wnosi się za pośrednictwem organu, którego działanie lub bezczynność jest przedmiotem skargi. Jest ona następnie przekazywana do WSA w terminie 30 dni. Wniesienie skargi nie wstrzymuje wykonania zaskarżonego aktu lub czynności.

Skarga kasacyjna

Od wyroku wydanego przez WSA przysługuje prawo wniesienia skargi kasacyjnej do Naczelnego Sądu Administracyjnego (NSA) w terminie 30 dni od dnia doręczenia orzeczenia z uzasadnieniem. Na etapie postępowania sądownoadministracyjnego przed NSA pojawia się przymus adwokacko-radcowski. Oznacza on, że skarga kasacyjna powinna być przygotowana i złożona przez profesjonalnego pełnomocnika, tj. adwokata lub radcę prawnego.

35. Obywatel wobec prawa

Porady prawnej może potrzebować każdy człowiek. Nawet osoba dobrze znająca prawo w stresującej sytuacji powinna móc liczyć na wsparcie spokojnego i opanowanego specjalisty. Co do zasady usługi prawnicze świadczone są w kancelariach prawnych. Zazwyczaj mają one charakter odpłatny, jednak ze względu na różną sytuację ekonomiczną osób potrzebujących pomocy prawnej niektóre urzędy i instytucje prowadzą punkty, w których można uzyskać bezpłatne wsparcie profesjonalnych prawników.

System NPP i NPO

W Polsce funkcjonuje również system Nieodpłatnej Pomocy Prawnej i Nieodpłatnego Poradnictwa Obywatelskiego koordynowany przez Ministerstwo Sprawiedliwości. W ramach tego systemu na terenie każdego powiatu działają co najmniej dwa punkty nieodpłatnej pomocy prawnej, w których obywatele mogą uzyskać informacje o swoich prawach i obowiązkach, porady jak rozwiązać dany problem prawny, pomoc w sporządzeniu pisma do właściwego organu władzy, a także pomoc w przygotowaniu pisma o zwolnienie z kosztów sądowych lub o ustanowienie pełnomocnika z urzędu, jeżeli

sprawa wymaga postępowania sądowego. Nieodpłatną pomoc prawną można otrzymać także w uniwersyteckich poradniach prawnych działających zazwyczaj przy wydziałach prawa, które potocznie nazywane są klinikami prawa.

Inne organy oferujące pomoc

W sytuacji, w której nie wiesz jak załatwić sprawę urzędową możesz liczyć na wsparcie centralnej Infolinii dla Obywatela obsługiwanej przez Kancelarię Prezesa Rady Ministrów (KPRM), natomiast gdy stwierdzisz, że organy władzy działają niewłaściwie możesz otrzymać pomoc specjalistów m.in. z Biura Rzecznika Praw Obywatelskich i Biura Interwencyjnej Pomocy Prawnej powołanego w Kancelarii Prezydenta RP.

Pomoc prawna oferowana jest także przez wiele instytucji ukierunkowanych na określony obszar działania, np. Biuro Rzecznika Praw Dziecka prowadzi Dziecięcy Telefon Zaufania RPD skierowany do dzieci i młodzieży; Krajowa Informacja Skarbowa udziela informacji dotyczących wypełniania obowiązków podatkowych, a powiatowi i miejscy rzecznicy konsumentów udzielają porad w sprawach konsumenckich, a nawet mogą skierować sprawę konsumenta do sądu.

36. Prawa człowieka

Pierwszym aktem normatywnym zawierającym pojęcie praw człowieka była wydana w 1776 r. karta praw (ang. Bill of rights) stanu Wirginia w Stanach Zjednoczonych. Ówczesnie prawa człowieka rozumiano jako pierwotne prawa jednostki w stosunku do państwa i społeczeństwa. W okresie oświecenia państwo postrzegano jako zagrożenie dla praw i wolności obywatela, jednakże współcześnie jest gwarantem tych praw, ponieważ stoi na straży ich przestrzegania.

Cechy praw człowieka pozwalają odróżnić je od praw innego rodzaju. Prawa człowieka są:

1. powszechne (uniwersalne) - przysługują wszystkim ludziom bez względu na ich pochodzenie, pozycję społeczną i wszelkie inne okoliczności;
2. nienaruszalne - istnieją niezależnie od władzy państwowej i nie mogą być przez nią regulowane;
3. przyrodzone - przysługują każdemu człowiekowi od urodzenia aż do śmierci;
4. niezbywalne - nie mogą zostać w żaden sposób odebrane człowiekowi, ani on sam nie może z nich zrezygnować lub ich sprzedać.

Prawa osobiste i polityczne należą do pierwszej z pięciu generacji praw człowieka. To znaczy, że są najważniejsze i muszą być bezwzględnie przestrzegane. Do praw i wolności osobistych zalicza się m.in. prawo do ochrony życia, prawo do nietykalności cielesnej, prawo do prywatności, nienaruszalność mieszkania, oraz wolność sumienia i religii, natomiast do praw i wolności politycznych należą m.in. wolność zrzeszania się, prawo do informacji publicznej, prawo do udziału w referendum oraz czynne i bierne prawo wyborcze.

Do drugiej generacji należą **prawa ekonomiczne, społeczne (socjalne) i kulturalne**. Wśród praw ekonomicznych wyróżniamy m.in. prawo do własności i prawo dziedziczenia. Do praw społecznych należą m.in. prawo do ochrony zdrowia, prawo do nauki oraz prawo do zabezpieczenia społecznego w razie pozostawania bez pracy. Natomiast do wolności kulturalnych zalicza się m.in. wolność twórczości artystycznej i wolność korzystania z dóbr kultury.

Trzecia generacja praw człowieka zawiera prawa przysługujące grupom, zbiorowościom, narodom, odnoszące się do jakości ich życia, np. prawo do pokoju, demokracji, rozwoju, do zdrowego środowiska naturalnego, do pomocy humanitarnej oraz do ochrony danych osobowych. Można wyróżnić również czwartą generację praw człowieka, jednak nie zostały one jeszcze precyzyjnie zdefiniowane. Należą do nich m.in. prawa mniejszości seksualnych, np. prawo do zawierania małżeństw. W prawodawstwie międzynarodowym uważa się za obowiązkowe przestrzeganie praw I generacji, natomiast II i III w miarę możliwości i środków finansowych państwa.

37. Ochrona praw człowieka w Polsce

Środki ochrony praw i wolności zostały określone w Konstytucji RP. Należą do nich m.in.:

- prawo do dochodzenia przed sądem naruszonych praw i wolności,
- prawo do wynagrodzenia szkody powstałej na skutek niezgodnego z prawem działania organu władzy,
- prawo do zaskarżania rozstrzygnięć organów władzy publicznej,
- prawo do wniesienia skargi konstytucyjnej do Trybunału Konstytucyjnego,
- prawo do wystąpienia z wnioskiem do Rzecznika Praw Obywatelskich.

Ponadto w Polsce od ponad 100 lat działa Polski Czerwony Krzyż należący do Międzynarodowego Ruchu Czerwonego Krzyża i zajmujący się niesieniem pomocy

humanitarnej. Sprawami dotyczącymi zagrożeń dla praw i wolności obywateli polskich i cudzoziemców zajmują się również inne organizacje, takie jak Amnesty International specjalizująca się w obronie ludzi bezprawnie więzionych za poglądy polityczne lub religijne oraz La Strada - Fundacja przeciwko Handlowi Ludźmi i Niewolnictwu, która udziela ofiarom pomocy prawnej, psychologicznej i socjalnej.

38. Światowy i europejski system ochrony praw człowieka

System ONZ

Prawa człowieka w Europie i na świecie chronione są przez wiele umów międzynarodowych i instytucji. Na poziomie globalnym Organizacja Narodów Zjednoczonych zrzeszająca niemal wszystkie państwa na świecie stoi na straży przestrzegania Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka z 1948 r. oraz Międzynarodowych Paktów Praw Człowieka Narodów Zjednoczonych. Na system kontroli przestrzegania praw człowieka składają się liczne instrumenty prawne, w tym między innymi tzw. ciała traktatowe (ang. „treaty monitoring bodies”), czyli specjalne komitety powołane do monitorowania wypełniania przez państwa postanowień poszczególnych paktów i konwencji ONZ.

Międzynarodowy Trybunał Karny w Hadze

Brak możliwości egzekwowania indywidualnej odpowiedzialności karnej osób, które dopuściły się najcięższych zbrodni międzynarodowych, jak zbrodnie wojenne, ludobójstwo, przesądził o konieczności utworzenia w 1998 r. Międzynarodowego Trybunału Karnego. Jego zadaniem jest ściganie sprawców najcięższych zbrodni na gruncie prawa międzynarodowego. Międzynarodowy Trybunał Karny, czyli stały, niezależny sąd międzynarodowy, obecnie wspierany jest przez ponad 120 państw sygnatariuszy Statutu rzymskiego, na mocy którego go utworzono. Podstawowym założeniem funkcjonowania Międzynarodowego Trybunału Karnego jest niesienie sprawiedliwości ofiarom przestępstw, gdyż sprawiedliwość jest warunkiem pokoju. Odpowiedzialność za ściganie przestępstw ponoszą przede wszystkim państwa, jeśli jednak któreś państwo nie dochodzi sprawiedliwości, Trybunał jest ostatnią szansą ofiar na jej znalezienie.

System strasburski

System strasburski to system o zasięgu regionalnym funkcjonujący w Europie. Współtworzą go państwa należące do założonej w 1949 r. Rady Europy, które zobowiązały się do przestrzegania Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z

1950 r., nazywanej także Europejską konwencją praw człowieka. Najważniejszym organem systemu strasburskiego jest Europejski Trybunał Praw Człowieka w Strasburgu. W Trybunale orzeka po jednym sędzi z każdego państwa członkowskiego Rady Europy. Podstawowym zadaniem Trybunału jest rozpatrywanie skarg dotyczących naruszenia praw i wolności człowieka zagwarantowanych w Europejskiej konwencji praw człowieka. Należy pamiętać, że Rada Europy jest organizacją międzynarodową odrębną od Unii Europejskiej.

Unia Europejska

Unia Europejska jest jedną z instytucji, które tworzą europejski system ochrony praw człowieka. Najważniejsze akty prawne, tj. Traktat o Unii Europejskiej oraz Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej zawierają regulacje dotyczące praw człowieka. Przełomowe znaczenie dla ochrony praw człowieka w Unii Europejskiej miało wejście w życie traktatu amsterdamskiego w 1999 r., w którym zapisano, że: „Unia jest ustanowiona na zasadach wolności, demokracji, poszanowania praw człowieka i podstawowych wolności oraz praworządności, na zasadach, które są wspólne dla Państw Członkowskich”. Oprócz zasad w postanowieniach traktatu znalazła się również możliwość nakładania sankcji na państwa członkowskie, które te zasady naruszają.

W 2000 r. na szczycie w Nicei przyjęto kluczowy dla Unii Europejskiej dokument – Kartę praw podstawowych. Uwzględniono w niej prawa gwarantowane dotychczas w systemie prawa wspólnotowego oraz prawa dotąd nieznanne, np. zakaz klonowania jednostek ludzkich. Postanowienia Karty obowiązują zarówno organy i instytucje Unii, jak i państwa członkowskie. Należy jednak pamiętać, że Wielka Brytania i Polska dołączyły do traktatu lizbońskiego specjalny protokół (tzw. protokół brytyjski). Na jego podstawie obydwa kraje ograniczyły stosowanie Karty.

39. Polska polityka zagraniczna

Zmiany ustrojowe i gospodarcze, które zaszły w Polsce umożliwiły po 1989 r. suwerenne prowadzenie polityki zagranicznej. Ówczesnie polityka zagraniczna wyrażała się w trzech celach:

- zagwarantowanie Rzeczypospolitej Polskiej bezpieczeństwa poprzez uczestnictwo w nowym systemie bezpieczeństwa,
- wspieranie przemian rynkowych,

- budowanie prestiżu Polski i Polaków jako narodu, który jako pierwszy wyłamał się z bloku wschodniego.

NATO

Dążąc do realizacji pierwszego z celów Polska w 1999 r. wraz z Węgrami i Czechami została państwem członkowskim Organizacji Traktatu Północnoatlantyckiego, z ang. North Atlantic Treaty Organization. NATO jest układem wojskowym, którego głównym celem w momencie utworzenia była obrona militarna przed atakiem ze strony ZSRR i jego państw satelickich. Po rozpadzie ZSRR NATO pełni przede wszystkim rolę stabilizacyjną. Podejmuje działania zapobiegające rozprzestrzenianiu się konfliktów regionalnych oraz jest gwarantem bezpieczeństwa zewnętrznego państw członkowskich. Sojusz opiera się na zasadzie kolektywnej obrony. Oznacza to, że napaść zbrojna na jedno z państw członkowskich uważana jest za atak przeciwko wszystkim członkom.

Unia Europejska

Znaczący wpływ na polską politykę zagraniczną miało wstąpienie Polski do Unii Europejskiej w 2004 r. Korzyści z członkostwa Polski w Unii Europejskiej dotyczyły m.in. obszaru społeczno-kulturalnego, gospodarczego i politycznego. Na przykład nastąpił rozwój szkolnictwa wyższego poprzez przystąpienie do programu Erasmus. Następnie dzięki członkostwu w Unii Europejskiej w 2007 r. Polska wstąpiła do układu z Schengen. Umożliwiło to zniesienie kontroli na granicach Polski z państwami strefy Schengen (Niemcami, Słowacją, Czechami, Litwą). Wpłynęło to na poprawę jakości podróżowania i pracy za granicą oraz na rozwój polskiej gospodarki. Również prestiż narodu znacząco wzrósł w chwili wstąpienia do Unii Europejskiej. Polska zaczęła być krajem rozpoznawalnym, liczącym się na arenie międzynarodowej i pozostaje nim do dzisiaj.

40. Stosunki międzynarodowe w wymiarze globalnym

Prawo międzynarodowe publiczne reguluje stosunki międzynarodowe. Określa ono m.in. prawa i obowiązki podmiotów oraz zasady zawierania umów i sojuszy.

Stosunki międzynarodowe to relacje pomiędzy podmiotami funkcjonującymi na arenie międzynarodowej. Podmioty te nazywane są także stronami lub uczestnikami stosunków międzynarodowych. Należą do nich przede wszystkim państwa, a także narody, strony zaangażowane w konflikty zbrojne i grupy walczące o niepodległość swoich ojczyzn, międzynarodowe organizacje rządowe i pozarządowe, partie polityczne, Kościoły, międzynarodowe korporacje, a nawet organizacje terrorystyczne i przestępcze działające

na obszarze więcej niż jednego kraju. Za podmioty na gruncie prawa międzynarodowego mogą być uznane także osoby fizyczne, grupy i organizacje społeczne, regiony oraz miasta. Stosunki między tymi podmiotami regulowane są przez zasady prawa międzynarodowego publicznego.

Zasada suwerenności zobowiązuje podmioty prawa międzynarodowego do poszanowania suwerenności wszystkich państw, czyli ich zdolności do samodzielnego występowania na arenie międzynarodowej, a także ich wolności, niepodległości i praw do integralności terytorialnej.

Zasada wzajemności oznacza, że jedno państwo przyznaje określone uprawnienia obywatelom innego państwa, jeżeli jego własni obywatele korzystają z takich samych uprawnień w tym państwie.

Zasada *pacta sunt servanda* (z łac. umów należy dotrzymywać) oznacza, że podmiot, który zawarł w sposób ważny umowę, musi się z niej wywiązać.

Wyżej wymienione oraz inne zasady prawa międzynarodowego publicznego to normy o charakterze bezwzględnie obowiązującym (łac. *ius cogens*).

Metody rozwiązywania sporów między państwami

Karta Narodów Zjednoczonych zobowiązuje państwa członkowskie ONZ do załatwiania sporów międzynarodowych środkami pokojowymi, pozostawiając jednocześnie stronom swobodę wyboru środków. Wśród metod pokojowego rozwiązywania sporów międzynarodowych wyróżnia się m.in.:

1. Rokowania, czyli dyskusje toczone przez przedstawicieli danej społeczności, państw lub narodów w celu zażegnania sporu lub niedopuszczenia do konfliktu zbrojnego.
2. Koncyliację polegającą na powołaniu komisji, która bezstronnie bada spór, a następnie proponuje stronom rozwiązanie, które może zostać przyjęte przez strony.
3. Arbitraż międzynarodowy to metoda rozwiązania sporu za pomocą orzeczenia wydanego przez jednego lub więcej arbitrów wybranych przez strony.
4. Rozstrzygnięcie sądowe, np. w drodze wyroku Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości.

Przyczyny konfliktów zbrojnych we współczesnym świecie

Przyczyną konfliktów jest rozbieżność interesów i celów poszczególnych podmiotów. Źródła konfliktów zbrojnych we współczesnym świecie możemy poszukiwać w czynnikach

ekonomicznych, politycznych lub ideologicznych. Przewiduje się, że w przyszłości konfliktogennym bogactwem naturalnym będzie woda pitna. Do istotnych źródeł konfliktów zbrojnych zaliczymy także czynniki religijne.

Terroryzm

Terroryzm jest metodą walki politycznej polegającą na stosowaniu przemocy w celu wywołania poczucia zagrożenia wśród mieszkańców danego państwa oraz wymuszeniu na jego przedstawicielach określonych decyzji lub ustępstw. Coraz powszechniejsza staje się jedna z odmian terroryzmu - cyberterroryzm. Jest aktem terrorystycznym dokonywanym przy wykorzystaniu technologii informacyjnej. Jego celem jest uszkodzenie infrastruktury sieciowej o istotnym znaczeniu, np. dla obronności państwa.

41. Globalizacja współczesnego świata

Globalizacja jest procesem zmian prowadzących do:

- integracji państw i społeczeństw poprzez upowszechnianie podobnych tendencji i problemów,
- współzależności w strefach gospodarki i kultury.

Znaczne nasilenie globalizacji nastąpiło w XX i XXI wieku. Dla zglobalizowanego świata charakterystyczny jest tzw. efekt motyla. Gdyż nawet niewielkie, pozornie nieistotne zmiany zachodzące w danym rejonie świata mogą wiązać się ze zmianami w innych rejonach i prowadzić do nieprzewidywalnych konsekwencji o zasięgu międzynarodowym.

Wielowymiarowe skutki globalizacji

- Wymiar polityczny globalizacji przyczynia się do upowszechnienia demokracji, ograniczenia wpływów państw narodowych, rozwoju prawa międzynarodowego i organizacji międzynarodowych.
- Wymiar gospodarczy globalizacji przejawia się m.in. rewolucją technologiczną, rozwojem międzynarodowych korporacji i wzrostem konkurencji na wolnym rynku.
- Wymiar kulturowy skutkuje dominacją konsumpcyjnego i wielokulturowego modelu społeczeństwa, a także upowszechnieniem postaw kosmopolitycznych.
- Wymiar komunikacyjny globalizacji spowodował szybki przepływ informacji poprzez upowszechnienie dostępu do Internetu i telefonii komórkowych, rozwój nowoczesnych środków masowego przekazu, rozwój masowej turystyki, a nawet migracje.

- Wymiar ekologiczny spowodował pogłębienie się problemów wynikających z nadmiernej ingerencji człowieka w środowisko naturalne, w tym kryzysu klimatycznego oraz wprowadzenie międzynarodowych regulacji w zakresie ochrony środowiska.

Przez wzgląd na negatywne skutki globalizacji pod koniec XX w. nastąpił rozwój dwóch międzynarodowych ruchów społecznych walczących z przejawami globalizacji. **Antyglobalizm** to ruch, którego członkowie całkowicie sprzeciwiają się globalizacji i zwracają uwagę społeczeństwa na negatywne skutki tego procesu.

Z kolei **alterglobalizm** jest ruchem wskazującym na potrzebę radykalnych zmian w międzynarodowych stosunkach ekonomicznych, ekologicznych i społecznych. Alterglobaliści odrzucają zatem globalizację w obecnej postaci, która w ich przekonaniu zmierza do dewastacji środowiska naturalnego, zubożenia wielu krajów oraz wyzysku pracowników międzynarodowych korporacji.

42. Systemy bezpieczeństwa i współpracy

Upadek komunizmu był momentem przełomowym dla rozwoju systemów bezpieczeństwa i współpracy. Funkcjonujący przez niemal 500 lat dwubiegunowy porządek świata, oparty na rywalizacji USA i ZSRR, został zastąpiony całkowicie nowym ładem. Zimna wojna zakończyła się niekwestionowanym zwycięstwem sojuszu państw demokratycznych, ze Stanami Zjednoczonymi na czele. W rezultacie to one zaczęły określać zasady nowego porządku na świecie. Jednakże kluczowe znaczenie dla tego zwycięstwa miały działania podjęte jeszcze przed wybuchem zimnej wojny.

ONZ

Po zakończeniu II wojny światowej Organizacja Narodów Zjednoczonych rozpoczęła działalność na podstawie Karty Narodów Zjednoczonych podpisanej na konferencji Narodów Zjednoczonych zorganizowanej w dniach od 25 kwietnia do 26 czerwca 1945 r. w San Francisco. Dokument końcowy podpisało ostatecznie 51 państw, w tym Polska w dniu 15 października 1945 r. ONZ jest obecnie największą i najważniejszą międzynarodową organizacją rządową na świecie. Aktualnie należą do niej 193 państwa. Celem ONZ jest przede wszystkim utrzymanie międzynarodowego bezpieczeństwa, rozwijanie przyjaznych stosunków i promowanie współpracy międzynarodowej. ONZ działa według zasad określonych w Karcie Narodów Zjednoczonych, należą do nich m.in.:

1. zasada suwerennej równości członków, według której każdemu państwu członkowskiemu przysługuje jeden, równie ważny głos podczas Zgromadzenia Ogólnego ONZ,
2. zasada nieinterwencji oznacza, że sprawy należące do kompetencji wewnętrznych państw należy pozostawić do decyzji organów krajowych,
3. zasada wykonywania zobowiązań międzynarodowych zakłada dobrą wiarę członków przy wypełnianiu postanowień Karty Narodów Zjednoczonych,
4. zasada pokojowego rozwiązywania sporów zobowiązuje do pokojowego rozstrzygnięcia konfliktów międzynarodowych,
5. zasada wyrzeczenia się siły oznacza powstrzymanie się od użycia siły i gróźb jej użycia przeciwko integralności terytorialnej lub niezawisłości politycznej innego państwa,
6. zasada bezpieczeństwa zbiorowego nakłada obowiązek opowiedzenia się po stronie ofiary napaści, a nie agresora.

Do głównych organów ONZ należą:

1. Zgromadzenie Ogólne, które składa się z przedstawicieli wszystkich państw członkowskich, dlatego bywa nazywane "parlamentem narodów". Zgodnie z zasadą suwerennej równości członków, każdemu państwu przysługuje jeden, równie ważny głos podczas Zgromadzenia Ogólnego. Do kompetencji Zgromadzenia Ogólnego należy przede wszystkim rozpatrywanie spraw związanych z pokojem i bezpieczeństwem na świecie, zatwierdzanie budżetu ONZ, przyjmowanie nowych członków oraz przyjmowanie rezolucji, czyli niewiążących uchwał wskazujących propozycje rozwiązania problemu.
2. Rada Bezpieczeństwa odpowiada za pokój i bezpieczeństwo na świecie. Składa się z przedstawicieli 15 państw członkowskich (5 stałych, po jednym ze Stanów Zjednoczonych, Chin, Wielkiej Brytanii, Francji oraz Rosji oraz 10 niestałych wybieranych na 2-letnią kadencję, w tym 3 członków z Afryki, 2 z Azji i Pacyfiku, 2 z Ameryki Łacińskiej i Karaibów, 2 z Europy Zachodniej i 1 z Europy Wschodniej).
3. Sekretarz Generalny jest najwyższym funkcjonariuszem ONZ. Odpowiada za wykonywanie decyzji pozostałych organów ONZ oraz reprezentuje ONZ na świecie. Wyboru Sekretarza dokonują członkowie Zgromadzenia Ogólnego na podstawie rekomendacji Rady Bezpieczeństwa na 5-letnią kadencję.
4. Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości w Hadze jest głównym organem sądowym ONZ, który zajmuje się rozwiązywaniem sporów między państwami.

W skład Trybunału wchodzi 15 sędziów powoływanych na 9-letnią kadencję. Trybunał rozstrzyga sprawy na podstawie prawa międzynarodowego publicznego, a jego wyroki są ostateczne.

5. Rada Gospodarcza i Społeczna jest kluczowym organem w zakresie międzynarodowej współpracy na rzecz rozwoju. Zajmuje się m.in. prowadzeniem badań rozwoju gospodarczego i społecznego oraz przygotowywaniem rekomendacji dla poszczególnych państw członkowskich i całej ONZ. W skład Rady wchodzi 54 przedstawicieli państw członkowskich, którzy są wybierani przez Zgromadzenie Ogólne na 3-letnią kadencję z zachowaniem podziału mandatów zapewniających reprezentację społeczeństwom każdego kontynentu.
6. Rada Powiernicza zajmowała się sprawowaniem kontroli nad terytoriami niesamodzielnymi. Po wypełnieniu swojej misji działalność Rady została zawieszona.

W ramach ONZ działają również wyspecjalizowane organizacje, fundusze, programy i agendy Narodów Zjednoczonych, m.in. Światowa Organizacja Zdrowia (WHO), Fundusz Narodów Zjednoczonych na rzecz Dzieci (UNICEF), Organizacja Narodów Zjednoczonych do spraw Oświaty, Nauki i Kultury (UNESCO), Międzynarodowa Agencja Energii Atomowej (IAEA).

NATO

Organizacja Paktu Północnoatlantyckiego jest polityczno-wojskowym sojuszem państw, który powstał w 1949 r. na mocy Traktatu Północnoatlantyckiego (nazywanego również traktatem waszyngtońskim). Do przymierza przystąpiły wówczas Stany Zjednoczone, Kanada, Belgia, Dania, Francja, Holandia, Islandia, Luksemburg, Norwegia, Portugalia, Wielka Brytania i Włochy. Głównym celem NATO w momencie jego zawarcia była obrona militarna przed atakiem ze strony ZSRR i jego państw satelickich. Po rozpadzie ZSRR NATO pełni przede wszystkim rolę stabilizacyjną. Podejmuje działania zapobiegające rozprzestrzenianiu się konfliktów regionalnych oraz jest gwarantem bezpieczeństwa zewnętrznego państw członkowskich. Ponadto zajmuje się koordynowaniem polityki obronnej państw członkowskich oraz rozwijaniu współpracy z państwami nienależącymi do sojuszu.

Organy NATO:

1. Rada Północnoatlantycka jest organem decyzyjnym w najważniejszych sprawach związanych z funkcjonowaniem sojuszu. Decyzje Rady podejmowane są

jednomyślnie, za zgodą przedstawicieli wszystkich państw członkowskich oraz mają charakter wiążący.

2. Komitet Wojskowy jest organem militarnym, do którego głównych zadań należy wydawanie zaleceń dotyczących bieżących spraw wojskowych, np. misji pokojowych.
3. Grupa Planowania Nuklearnego prowadzi politykę nuklearną NATO. W skład grupy wchodzi ministrowie obrony państw członkowskich.
4. Sekretarz Generalny pełni rolę najwyższego przedstawiciela i rzecznika NATO. Jest wybierany przez Radę Północnoatlantycką na 4-letnią kadencję. Sekretarz Generalny przewodniczy obradom Rady Północnoatlantyckiej i Grupy Planowania Nuklearnego oraz reprezentuje NATO na arenie międzynarodowej

Regionalne ugrupowania międzynarodowe

Grupa Wyszehradzka (V4) stanowi regionalne zrzeszenie czterech państw Europy środkowej: Polski, Czech, Słowacji i Węgier. Jej celem jest wzmocnienie pozycji gospodarczej i politycznej państw członkowskich, w szczególności poprzez zapewnienie bezpieczeństwa energetycznego i rozbudowę infrastruktury transportowej.

Partnerstwo Wschodnie (PW) opiera się na zacieśnianiu relacji Unii Europejskiej z państwami Europy Wschodniej. Program jest adresowany do sześciu państw: Armenii, Azerbejdżanu, Białorusi, Gruzji, Mołdawii i Ukrainy.

Trójkąt Weimarski jest ugrupowaniem zrzeszającym Polskę, Francję i Niemcy ułatwiającym konsultacje w sprawach polityki europejskiej oraz podejmowanie wspólnych inicjatyw społecznych i kulturowych, np. współpracy miast położonych w różnych krajach członkowskich.

Trójmorze jest międzynarodowym związkiem gospodarczo politycznym, którego priorytetem jest rozwój spójnej infrastruktury i gospodarki w regionie. Należy do niego 12 państw położonych między Morzem Bałtyckim, Morzem Czarnym, a Morzem Adriatyckim, w tym Polska.

43. Integracja europejska

Głównym celem integracji europejskiej było zapewnienie pokoju. W tym celu rząd francuski po zakończeniu II wojny światowej zaproponował umieszczenie całej francusko-niemieckiej produkcji węgla i stali pod zarządem wspólnej Wysokiej Władzy w organizacji otwartej na udział innych krajów europejskich. Istniało przekonanie, że

umieszczenie produkcji węgla i stali pod wspólnym zarządzaniem zapewni natychmiastowe powstanie wspólnych fundamentów rozwoju gospodarczego. Ponadto solidarność produkcji, która się w ten sposób nawiąże, miała sprawić, że wszelka wojna między Francją a Niemcami będzie nie tylko nie do pomyślenia, ale i fizycznie niemożliwa. **Europejska Wspólnota Węgla i Stali (EWWiS)** powstała na podstawie traktatu paryskiego podpisanego w 1951 r. Początkowo tworzyło ją sześć państw: Belgia, Francja, Holandia, Luksemburg, Włochy, Republika Federalna Niemiec. Celem EWWiS było utworzenie wspólnego rynku węgla i stali. Traktat paryski został zawarty na 50 lat i wygasł w 2002 r. Następnie w 1957 r. na podstawie traktatu podpisanego w Rzymie powstała Europejska Wspólnota Gospodarcza (EWG), stworzona z tych samych państw członkowskich. Podstawowymi celami EWG było utworzenie unii celnej, powstanie wspólnego rynku i realizacja wspólnych polityk, np. rolnej, handlowej, transportowej. Również w 1957 r. na podstawie traktatu podpisanego w Rzymie powstała **Europejska Wspólnota Energii Atomowej (EURATOM)**. Początkowo tworzyły ją te same państwa, czyli Belgia, Francja, Holandia, Luksemburg, Włochy, Republika Federalna Niemiec. Podstawowym celem tej wspólnoty były działania na rzecz tworzenia i rozwoju europejskiego przemysłu jądrowego.

Powstałe w latach 50. XX wieku wspólnoty – EWWiS, EWG i Euratom – były pierwszymi w historii organizacjami międzynarodowymi o ponadnarodowym charakterze. Ponadnarodowość przejawiała się przede wszystkim w możliwości stanowienia prawa bezpośrednio obowiązującego w państwach członkowskich. Początkowo wspólnoty miały sześciu członków, jednakże korzyści gospodarcze, jakie odnosiły państwa uczestniczące w procesie integracji, sprawiły, że członkostwem zainteresowały się kolejne państwa. W 1973 r. do Wspólnot Europejskich przystąpiły Wielka Brytania i Irlandia, w 1981 r. Grecja, a w 1986 r. Hiszpania i Portugalia. Następnie w 1990 r. Niemiecka Republika Demokratyczna stała się częścią wspólnot na skutek włączenia jej do Republiki Federalnej Niemiec.

Udany proces integracji ekonomicznej w ramach wspólnot doprowadził do podjęcia prób pogłębienia integracji politycznej. W ich wyniku 7 lutego 1992 r. podpisano Traktat o Unii Europejskiej, zwany traktatem z Maastricht, który wszedł w życie 1 listopada 1993 r. Na jego podstawie utworzono **Unię Europejską**. Warto podkreślić, że Unia Europejska nie zastąpiła wówczas istniejących wspólnot: EWWiS, EWG, EWEA. Stanowiła natomiast

pogłębienie procesu integracji na nowych polach, takich jak wspólna polityka zagraniczna i bezpieczeństwa oraz współpraca sądowa i policyjna. Traktat z Maastricht zmienił także nazwę Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej na Wspólnota Europejska. Ponadto na mocy traktatu ustanowiono obywatelstwo europejskie, które uzupełnia obywatelstwo krajowe. Każdy obywatel państwa członkowskiego jest jednocześnie obywatelem Unii Europejskiej.

Należy pamiętać, że obok wspólnot i organizacji skupiających się na współpracy gospodarczej i zapewnieniu pokoju na świecie, od 1949 r. działa również **Rada Europy**, która stoi na straży przestrzegania praw człowieka. Pierwsze państwa członkowskie, tj. Belgia, Dania, Francja, Holandia, Irlandia, Luksemburg, Norwegia, Szwecja, Wielka Brytania i Włochy zobowiązały się do przestrzegania Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z 1950 r., nazywanej także Europejską konwencją praw człowieka. Rada Europy jest organizacją międzynarodową odrębną od Unii Europejskiej, która liczy obecnie 47 członków.

Wielowymiarowa integracja europejska odbywa się również w ramach funkcjonowania **Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (OBWE)**. Została ona przekształcona w 1995 r. z Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (KBWE). Skupia 57 państw o równym statusie, w tym państwa europejskie oraz Stany Zjednoczone, Kanadę, Kazachstan, Uzbekistan, Kirgistan, Tadżykistan, Turkmenistan i Mongolię. Celem OBWE jest umacnianie bezpieczeństwa i współpracy w trzech wymiarach: polityczno-wojskowym, gospodarczo-ekologicznym i ludzkim. Decyzje w ramach OBWE podejmowane są w oparciu o zasadę konsensusu. Deklaracje i decyzje OBWE mają charakter polityczny i nie są prawnie wiążące.

44. Europa wśród światowych mocarstw

Ład międzynarodowy to zbiór podmiotów międzynarodowych (państwowych i niepaństwowych), połączonych wzajemnymi relacjami o charakterze politycznym, ekonomicznym, informacyjnym i militarnym.

Typy ładów międzynarodowych:

1. Ład jednobiegunowy opiera się na hegemonii, czyli dominacji jednego supermocarstwa nad pozostałymi w stosunkach międzynarodowych. W latach 1856-1890 na arenie międzynarodowej dominowała Wielka Brytania, natomiast po 1990 r. hegemonię przejęły Stany Zjednoczone.

2. Ład dwubiegunowy charakteryzuje się podziałem świata na dwa bloki militarne i polityczne, z dominującymi w nich supermocarstwami. Najlepszym przykładem ładu dwubiegunowego są stosunki USA i ZSRR panujące w okresie zimnej wojny.
3. Ład wielobiegunowy oparty jest na równowadze sił lub ma charakter "koncertu mocarstw". Przykładem ładu opartego na równowadze sił podmiotów jest pokój westfalski. Natomiast "koncert mocarstw" odbył się po zakończeniu wojen napoleońskich. Wówczas pięć państw-mocarstw europejskich „uporządkowało” Europę, kierując się własnymi interesami.

Współcześnie jedynym supermocarstwem na świecie są Stany Zjednoczone. Do mocarstw zalicza się Unię Europejską, Chiny i Rosję oraz mocarstwa regionalne, wśród których na pierwszy plan wysuwają się Indie, Brazylia i Japonia. Istotne jest, że dane państwo może mieć siłę wpływu supermocarstwa w określonej dziedzinie, np. Chiny są mocarstwem, jednak pod względem gospodarczym mają siłę supermocarstwa.

Stany Zjednoczone jako jedyne supermocarstwo na świecie stara się zachowywać ład międzynarodowy przez utrzymywanie najwyższego budżetu obronnego. Oznacza to, że Stany Zjednoczone stanowią największą siłę militarną. Jedynym elementem, w którym przeważają Chiny jest liczba żołnierzy w służbie czynnej.

45. Polska w Unii Europejskiej

Unia Europejska to organizacja międzynarodowa zrzeszająca 27 państw, w tym Polskę, która jest członkiem Unii od 1 maja 2004 r. Powstanie Unii Europejskiej było wynikiem opisaną wyżej integracji europejskiej. Do głównych instytucji i organów zapewniających prawidłowe funkcjonowanie Unii Europejskiej należą:

1. Rada Unii Europejskiej z siedzibą w Brukseli
Rada wspólnie z Parlamentem Europejskim uchwała akty prawa europejskiego i budżet Unii Europejskiej. Ponadto koordynuje politykę państw członkowskich oraz zawiera umowy między Unią Europejską, a innymi państwami i organizacjami międzynarodowymi.
2. Parlament Europejski z siedzibą w Strasburgu
Parlament wspólnie z Radą Unii Europejskiej uchwała akty prawa europejskiego i budżet Unii Europejskiej, których projekty przedstawia Komisji Europejskiej. Ponadto pełni funkcje kontrolne, np. w stosunku do Komisji Europejskiej.
3. Komisja Europejska z siedzibą w Brukseli

Komisja Europejska jako jedyny organ Unii Europejskiej posiada inicjatywę ustawodawczą. Rada Unii Europejskiej i Parlament Europejski mimo kompetencji uchwalania aktów prawa, nie posiadają inicjatywy prawodawczej. Komisja Europejska oprócz pełnienia funkcji legislacyjnej, realizuje również kompetencje nadzorcze i kontrolne oraz zarządza polityką Unii i reprezentuje ją na arenie międzynarodowej.

4. Rada Europejska z siedzibą w Brukseli

Rada Europejska określa kierunki rozwoju i priorytety Unii oraz kształtuje wspólną politykę zagraniczną i bezpieczeństwa. To organ, w którym realizuje się współpracę polityczną na najwyższym szczeblu. Ponadto przewodniczący Rady Europejskiej reprezentuje Unię Europejską na zewnątrz.

5. Trybunał Sprawiedliwości z siedzibą w Luksemburgu

Trybunał ustala jednolitą wykładnię prawa unijnego oraz kontroluje jego przestrzeganie przez państwa członkowskie i instytucje Unii Europejskiej. Rozstrzyga także spory prawne między rządami państw Unii, a jej organami.

Członkostwo w Unii Europejskiej daje Polsce wiele korzyści skierowanych m.in. do:

- młodych ludzi, np. możliwość nauki za granicą i udziału w międzynarodowych wymianach;
- pracowników, np. poprawa standardów zatrudnienia, łatwość podejmowania pracy w innych państwach UE;
- przedsiębiorców, np. możliwość korzystania z funduszy unijnych, dostęp do europejskiego rynku (swobodny przepływ kapitału, towarów i usług);
- wszystkich obywateli, np. spadek bezrobocia, możliwość swobodnego przemieszczania się po obszarze Unii i osiedlania na nim (swobodny przepływ osób);
- państwa, np. szybszy rozwój gospodarczy, wzrost znaczenia na arenie międzynarodowej, możliwość korzystania z funduszy unijnych.

Jak wskazano w rozdziale dotyczącym integracji europejskiej, Unia Europejska zapewnia obywatelstwo europejskie, które uzupełnia obywatelstwo krajowe. Każdy obywatel państwa członkowskiego jest jednocześnie obywatelem Unii Europejskiej. Oprócz wymienionych wyżej korzyści oznacza to m.in. prawo do głosowania i kandydowania w wyborach do Parlamentu Europejskiego, prawo do ochrony dyplomatycznej i konsularnej ze strony państw członkowskich poza obszarem Unii, prawo do składania petycji do Parlamentu Europejskiego oraz prawo do zwrócenia się do powołanego przez Parlament

Europejski **Europejskiego Rzecznika Praw Obywatelskich**. Rzecznik bada skargi dotyczące niewłaściwego administrowania przez instytucje, organy i agencje Unii Europejskiej. Niewłaściwe administrowanie należy rozumieć jako postępowanie niezgodne z prawem, zasadami dobrego administrowania lub naruszanie praw człowieka. Możliwość złożenia skargi do Europejskiego Rzecznika Praw Obywatelskich jest niezwykle istotnym uprawnieniem kontrolnym.